

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності

Горбатко Альона Олександрівна

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Спеціальність: 231 Соціальна робота

Галузь знань: 23 Соціальна робота

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:

_____ А. В. Кирилюк
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності
« ____ » _____ 2020 року

Виконавець:

_____ А.О. Горбатко
« ____ » _____ 2020 року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСНОВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ	9
1.1. Поняття трудової міграції та виховання дітей трудових мігрантів: аналітичний зріз	9
1.2. Стан наукового розроблення проблеми соціального захисту прав дітей трудових мігрантів	19
1.3. Концептуально-методичні аспекти роботи соціального працівника з дітьми трудових мігрантів та членами їх сімей в контексті сучасної парадигми соціальної роботи	28
Висновки до розділу 1	38
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	40
2.1. Мультидисциплінарна взаємодія суб'єктів соціальної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів: зміст та завдання	40
2.2. Модель реалізації соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів	48
2.3. Шляхи удосконалення системи державного механізму соціальної роботи щодо готовності соціальних працівників до розв'язання проблем дітей трудових мігрантів	60
Висновки до розділу 2	66
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	70
ДОДАТКИ	80

ВСТУП

Актуальність дослідження визначається проблемами соціальної роботи з дітьми, батьки яких є трудовими мігрантами. Існуюче явище трудової міграції зумовлене низкою соціальних факторів. До них можна віднести: високий рівень безробіття серед населення; значно нижчий рівень оплати праці в Україні, ніж у інших країнах працевлаштування; бажання заробити грошей для створення та відкриття власної справи або покупки нерухомості тощо.

Проте, трудова міграція, з одного боку не тільки підвищує матеріальний рівень забезпечення людей, а й з іншого боку породжує велику кількість проблем та явищ, пов'язаних із вимушеною соціалізацією та розвитком дітей в умовах неповної сім'ї.

Рис. 1. Кількість громадян України, які мають статус довготривалого трудового мігранта в країнах ЄС, тис. осіб [72]

Зокрема, саме через трудову міграцію батьків в окремих сім'ях виникає соціальна проблема навчання та виховання дітей, а також може проявлятися девіантна поведінка дітей. Серед інших проблем, які проявляються внаслідок

трудової міграції, є потрапляння дітей в компанії «групи ризику», раннє знайомство з алкоголем, наркоманією, залежність від ігор та віртуального спілкування, такі діти часто стають жертвами булінгу або навпаки починають проявляти агресію відносно однолітків, вчителів, батьків, опікунів тощо.

Вищесказане доводить, що проблеми є дуже актуальними, ігнорування ситуації, яка склалася, може призвести до ускладнення процесу соціалізації дітей, проблем комунікації, вікової кризи розвитку та виникнення внутрішньосімейної кризової ситуації у взаємодії у системі “батьки – діти”. Досить тривале перебування одного з членів родини за кордоном повергає до віддалення їх один від одного, що призводить до виникнення непорозумінь та погіршення стосунків. У свою чергу, це і є причиною розпаду сімей, що в кінцевому результаті впливає на виховання та психоемоційне здоров’я дитини, деформації ціннісних орієнтацій щодо моделі сім’ї, аномальне уявлення про позитивну модель сім’ї, спричиняє складнощі у формуванні поняття про повноцінну сім’ї, що фактично означає зародження такого нового явища як національне сирітство. Також дана проблема сформує у майбутньому нове покоління трудових мігрантів.

Очевидним фактом є те, що в Україні реальної статистики кількості дітей трудових мігрантів немає. Єдине джерело офіційної інформації, це дані державних обласних управлінь освіти органів виконавчої влади. У цей же час, Міжнародна організація з міграції поширює інформацію, згідно якої в Україні нараховується до 200 тис. неповнолітніх дітей, у яких один з батьків або обоє виїхали за кордон на роботу [28]. Державними громадськими організаціями оприлюднюються оцінки, згідно яких в Україні щонайменше 3 млн. соціальних сиріт, із яких близько 120 тис. вуличних дітей [23]. Як свідчать підрахунки Інституту соціології НАН України, на території окремих районів Закарпаття чисельність дітей трудових мігрантів становить “близько третини всіх дітей” [67]. Такі діти, виховуються у матеріальному достатку, але звичайно що, без уваги батьків.

Колосальна проблема "євросирітства" для України не є новим явищем, однак до 2016 року в нашій державі не було прийнятого офіційного статусу "дитина трудових мігрантів" або "соціальна сирота".

Лише з 1 січня 2016 року в Україні вступив у силу закон "Про зовнішню трудову міграцію" [74], у якому чи не вперше згадуються діти трудових мігрантів та їх права. Втім, виникає перше протиріччя - хоч цей закон і гарантує захист соціальних прав дітей трудових мігрантів, у тому числі право на задоволення їхніх національно-культурних, освітніх, духовних і мовних потреб, але в самому документі не прописаний алгоритм механізму, завдяки якому дані потреби повинні здійснюватись, так само є незрозумілим, за які кошти це буде відбуватися.

Незважаючи на те, що діти, ще навчаючись у школі беруть приклад зі своїх батьків і мають намір виїхати з України після закінчення школи або ВНЗ, тож вони стають живим прикладом для оточення однолітків в тому, що необхідний заробіток може бути отриманий винятково за кордоном. Що в результаті може призвести до дезадаптації дитини в суспільстві та негативно вплинути на особистісні параметри дитини. Проблеми дітей трудових мігрантів є дуже актуальними, щоб їх вирішити, оскільки ігнорування цих проблем може призвести не тільки до поганих стосунків у родині, або зниження успішності навчання, а й до розвитку злочинності, наркоманії тощо, що в майбутнього може змінити масштаби цієї проблеми, яка уже буде стосуватися не тільки сім'ї, але й суспільства.

Отже, одним із шляхів оптимізації окреслених проблем є необхідність всебічного дослідження, може бути орієнтація і вміння систематизувати соціальну - педагогічну роботу з дітьми трудових мігрантів, спрямованих на знаходження ефективних шляхів їх подолання.

Доцільність дослідження означеної проблеми підтверджується у роботах багатьох учених. Розробленими є питання соціальної та психологічної роботи в організації виховання дітей трудових мігрантів в роботах таких науковців як: Н. Гевчук [8], В. Андрєєнкова [11], Т. Дорошок [17], М. Євсюкова [21]. У

науковому дискурсі представлені дослідження М.В. Євсюкової [21], В. Сподара [52], Н. Гевчук [8], у яких розкрито питання успішної соціалізації таких дітей. Як наголошує М.В.Євсюкова, надзвичайних підходів вимагають питання створення та формування в дітей трудових мігрантів позитивної моделі сімейного життя, виховання, профорієнтації, трудового й морального еталонів. В. Сподар [52] підкреслює, що майже всім дітям трудових мігрантів характерна одна риса - порушення соціалізації, яка проявляється у кожного по-різному. На основі цього було з'ясовано, основні проблеми таких дітей, основними з яких є: нездатність адаптуватися до незнайомого середовища, до нестандартних обставин, порушення сексуальної орієнтації, втрата або взагалі відсутність ціннісних орієнтацій, моральності, бездуховності, втрата інтересу до знань, шкідливі звички, жорстокість, агресивність, лінощі.

Однак, аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дозволяє констатувати, що попри її активне розроблення досить гостро актуальною залишається потреба узагальнення й систематизації теоретичного матеріалу та практичного досвіду щодо концептуально – методичних аспектів соціальної роботи з дітьми, які виховуються у сім'ях трудових мігрантів. Отже, актуальність проблеми, потреба в подальшому розробленні дієвого механізму та шляхів реалізації соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів і зумовили вибір теми дослідження – *«Соціальна робота з дітьми трудових мігрантів»*.

Мета дослідження – на основі узагальнення і систематизації теоретичних засад обґрунтувати інституційно-методичне забезпечення соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів.

Відповідно до мети було поставлено такі **завдання**:

1. З'ясувати стан розроблення проблеми дослідження у психолого-педагогічному науковому дискурсі та розкрити особливості виховання дітей трудових мігрантів у неповних сім'ях.

2. Розкрити концептуально-методичні аспекти соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів та членами їх сімей в контексті сучасної соціальної роботи.

3. Розробити модель реалізації соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів.

4. Розробити шляхи удосконалення системи державного механізму соціальної роботи щодо готовності соціальних працівників до розв'язання проблем дітей трудових мігрантів

Об'єкт дослідження – діти трудових мігрантів.

Предмет дослідження – інституційно-методичне забезпечення соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети, розв'язання завдань дослідження було використано низку методів: **загально-наукові:** аналіз та синтез соціологічної, психолого-педагогічної літератури для дослідження проблеми й визначення теоретико-методологічних засад дослідження; метод теоретичного моделювання при визначенні змісту трудової міграції в Україні; вивчення та теоретичне осмислення практики проблем захисту прав дітей трудових мігрантів, а також методи узагальнення та порівняння; **конкретно-наукові:** порівняльно-зіставний, інтерпретивний, метод експертних оцінок, аналіз продуктів діяльності для визначення проблем дітей трудових мігрантів.

Елементи наукової новизни дослідження полягають у тому, що *вперше* виявлено особливості процесу виховання та поведінки дітей трудових мігрантів засобами соціально – педагогічної діяльності та з'ясовано стан розроблення проблеми дослідження у психолого-педагогічному науковому дискурсі. На основі системного використання теоретичних знань і первинної соціологічної інформації, отриманої автором особисто *було уточнено* зміст та завдання мультидисциплінарної взаємодії суб'єктів та моделі реалізації соціально – педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів; *подальшого розвитку набули* шляхи удосконалення системи державного механізму соціально-педагогічної роботи щодо готовності соціальних працівників до розв'язання проблем дітей трудових мігрантів.

Практичне значення отриманих результатів дослідження, які стосуються інституційно-методичних аспектів соціальної роботи з дітьми трудових

мігрантів, знайшло відображення у розробці та впровадженні шляхів удосконалення системи державного механізму соціально-педагогічної роботи, що сприяє вирішенню проблем дітей, пов'язаних із відсутністю батьків-мігрантів на загальнодержавному і локальному рівнях.

Апробація результатів дослідження і публікації. Результати дослідження висвітлено у таких публікаціях автора: *Горбатко А.О.* Соціально – педагогічна робота з дітьми трудових мігрантів // матеріали II Міжнародної науково – практичної конференції: зб. наук. праць студентів і магістрантів \ Львівський науковий форум, 2020. 68 с. *Горбатко А.О.* Концептуально – методичні аспекти соціально – педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів та членами їх сімей в контексті сучасної соціальної роботи // Тенденції розвитку психології та педагогіки: матеріали міжнародної науково – практичної конференції / ГО «Київська наукова організація педагогіки і психології. Київ, 2020 . 144 с.

Структура та обсяг дослідження. Наукова робота складається зі вступу, двох розділів, 6 підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (90 найменувань), містить 7 рисунків, додатків. Загальний обсяг роботи становить – 106 сторінок, з них – 69 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

1.1. Поняття трудової міграції та виховання дітей трудових мігрантів: аналітичний зріз

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що трудова міграція є поширеним явищем серед сучасного населення. Її особливості, причини та наслідки мають вагомий вплив на дітей, які виховуються в сім'ях трудових мігрантів. Розглянемо детальніше сутність цього поняття. Трудова міграція населення – це особливий, економічного характеру, вид міграції, який зумовлений пошуком роботи, як правило, за межами країни постійного місця проживання[14].

З ширшої точки зору трудову міграцію визначають як сукупність усіх форм територіального руху населення, пов'язаного з трудовою діяльністю на території іншої країни. У вузькому значенні, пояснення даного терміна зводиться до переїзд людей однієї країни на територію іншої, що одночасно супроводжується їх подальшим працевлаштуванням [27, с. 289].

У найбільшій кількості випадків серед сучасного населення України, трудова міграція має дещо інше пояснення. Досліджуючи наукову літературу, ми визначили, що в посібнику «Трудова міграція в Україні» є кілька варіантів пояснення даного поняття. Отже, трудова міграція – це тимчасові поїздки на роботу, або тимчасове переміщення з метою працевлаштування. На відміну від стаціонарної міграції, для трудової міграції властиве збереження постійного зв'язку мігранта зі своєю родиною як у інформаційно-особистісних формах, так і у економічних [24, с. 8].

У науковій літературі трудову міграцію ще розуміють як переміщення у просторі, яке здійснюється особами з метою підвищення власного рівня життя спираючись на більш вигідне використання власної робочої сили без зміни постійного місця проживання [24, с. 8].

Дотримуючись даного визначення трудової міграції, проаналізуємо стан розроблення проблеми її формування як негативної тенденції у розвитку та вихованні підростаючого покоління, Як альтернатива терміну «трудова міграція» іноді даний термін трактується як «економічна міграція». Проте, В. Іонцев вважає, [24, с. 9] що ці два терміни можуть охоплювати різні категорії.

Термін «трудова міграція» з одного боку може бути використаний для визначення переміщення осіб з метою працевлаштування, а з іншого боку як економічна міграція, що може вживатися як у вузькому значенні, що буде включати в себе переміщення з метою працевлаштування, так і в широкому, що включатиме в себе виконання інших видів економічної діяльності, наприклад, підприємницької.

У контексті нашого дослідження уваги заслуговують думки, яких дотримується український спеціаліст у сфері міграцій О. Малиновська [24, с. 9]. Деякі науковці до економічних міграцій відносять навіть переселення осіб на постійне місце проживання, якщо воно одночасно супроводжується працевлаштуванням.

Поділяючи погляди дослідників про відмінності між трудовою міграцією та міграцією робочої сили. Під міграцією робочої сили розуміють «переміщення працездатного населення, поряд з міграцією дітей та міграцією пенсіонерів. В основу даної класифікації дослідники висвітлюють статево-віковий критерій та здатність мігрантів до праці». Водночас, трудова міграція проявляється як – «явище протилежного характеру, в основі якого є «не категорія мігрантів, а причина їхнього переїзду». Зауважимо, що сьогодні науковці вживають два основних терміни «трудова міграція» та «міграція робочої сили» як синоніми [24, с. 9].

Зауважимо, що вживаються як синоніми і такі поняття, як трудова міграція і праця за кордоном. Проте, це різні за змістом явища. На думку О. Журби, [17]. трудова міграція є ширшим поняттям і являє собою переміщення працездатної особи на територію держави, громадянином якої вона не є та в якій постійно не проживає, з метою зайняття оплачуваною трудовою діяльністю; у той

час, як праця за кордоном – це оплачувана трудова діяльність працівника-мігранта за кордоном, заради якої він, власне, і виїжджає за межі своєї країни.

На характер і зміст подальших наукових досліджень з проблеми соціально – педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів впливали такі загальноєвропейські тенденції початку XXI ст. як : соціально-економічна ситуація в країні, що створювало нові складні виклики у сфері родинних відносин, що насамперед в свою чергу вимагало якісної модернізації психологічного супроводу сім'ї, психологічної допомоги дітям з неповних сімей. Треба усвідомити, що трудова міграція – це певний процес, який обумовлений певними відповідними факторами. На відміну від трудової міграції, праця за межами країни – це вже безпосередній її кінцевий результат. Дотримуючись думки, що праця за кордоном є ціллю трудової міграції, а більш загальною метою є отримання оплачуваної роботи [8, с. 130].

Міжнародні організації, такі як Організація об'єднаних націй (ООН) та Міжнародна організація праці (МОП) також використовують різні визначення поняття трудової міграції. Відповідно до Міжнародної конвенції про захист прав всіх трудящих та членів їхніх сімей 1990 р., трудовий мігрант – це особа, яка буде займатися, займається або займалася оплачуваною діяльністю в державі, громадянином якої він чи вона не є. У конвенціях МОП працівник-мігрант – це особа, яка мігрує з однієї країни в іншу з наміром отримати роботу інакше, ніж за власний рахунок, і охоплює будь-яку особу, яка визнається згідно з законом як працівник-мігрант. [18, с.42].

Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів 1977 р. [79]., яка ратифікована Україною 16 березня 2007 р., до трудового мігранта відносить громадянина Договірної Сторони, якому інша Договірна Сторона дозволила перебувати на її території з метою здійснення оплачуваної діяльності.

У Конвенції [80] про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав 2008 р., що ратифікована Україною 21 грудня 2011 р., трудовим мігрантом визначається особа,

яка є громадянином однієї зі Сторін, а також особа без громадянства, яка постійно проживає на території однієї Сторони, законно знаходиться та на законній підставі займається оплачуваною трудовою діяльністю на території іншої Сторони, громадянином якої вона не є та в якій постійно не проживає. У розробленому Міжнародною організацією з міграції сказано, що трудова міграція – це переміщення осіб з однієї країни в іншу або у межах країни постійного місця проживання з метою працевлаштування [44, с. 38].

Маємо зауважити, що «трудова міграція врегульовується національним міграційним законодавством» [44, с. 38]. У врегулюванні зовнішньої трудової міграції та захисті прав своїх громадян, які працюють за кордоном, окремі держави також беруть активну участь.

Не беручи до уваги постійну відсутність єдиного та загальноприйнятого понятійного апарату у сфері трудової міграції, можемо виділити домінуючі ознаки досліджуваного нами явища, що допоможе більш повно його обґрунтувати.

Уважаємо, що головними ознаками трудової міграції є:

- невимушеність, спонтанність та тимчасовість;
- економічна мотивація до покращення рівня матеріального життя, оспричинено безробіттям, низьким рівнем заробітної плати);
- метою є працевлаштування (як офіційно так і неофіційно);
- перетин державних кордонів.

Отже, у ширшому значенні трудова міграція – це переміщення осіб за межі своєї країни з метою подальшого працевлаштування. У вузькому значенні, під трудовою міграцією розуміють добровільне переміщення особи через державний кордон з метою подальшого тимчасового працевлаштування. А щодо визначення трудового мігранта – це особа, яка займається оплачуваною трудовою діяльністю на території держави, громадянином якої вона не являється та в якій постійно не проживає.

На разі, можемо висловити припущення про те, що актуалізація означених дослідницьких завдань дозволяє позиціонувати, що трудова міграція має

великий вплив на формування сімейних відносин та виховання дітей трудових мігрантів. Батьки відіграють велику роль у формуванні особистості дитини. Це можна пояснити тим, що визначальним інститутом соціалізації та виховання особистості, в якому вона засвоює перші навички взаємодії, перші соціальні ролі, формує моральні цінності та норми, є сім'я.

Саме в родині закладається основний фундамент виховання та формування особистості, через нього успадковуються моральні цінності, національні особливості, трудові навички, життєвий досвід [2].

З міркувань трансформаційного соціально-економічного характеру в сучасному суспільстві з'явилися сім'ї, члени яких тривалий час були за кордоном на роботі. Зосередження зусиль батьків на питаннях матеріального статку сім'ї призводить до значного скорочення часу спілкування з дитиною, спільного відпочинку, спільних справ. Звичайно, що такі умови будуть несприятливо впливати на розвиток особистості дитини. Виїзд батьків за кордон часто обертається трагедією для дітей. У таких сім'ях діти зазвичай зростають у достатку, але нерідко у них з'являється комплекс неповноцінності.

Таким чином, аналіз наукової літератури, інформаційного контенту, власні спостереження дозволили узагальнити визначення поняття «трудова міграція» - це особливий, економічного характеру, вид міграції, який обумовлений пошуком роботи, як правило, за межами країни постійного місця проживання. З широкої точки зору трудову міграцію визначають як сукупність усіх форм територіального руху населення, пов'язаного з трудовою діяльністю на території іншої країни. Вужке трактування зводиться до вселення жителів однієї країни на територію іншої, що супроводжується їх подальшим працевлаштуванням [2, с. 289].

Згідно з соціологічними дослідженнями, 63% мігрантів мають двох і більше дітей і лише 6% – трудові мігранти бездітні. [26]. Проблема дітей трудових мігрантів на адміністративно - правовому рівні знайшла відображення у Наказі Міністерства науки та освіти України «Про проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів» від 28 груд-

ня 2006 року № 865 [83], крім того, у 2005 та 2008 рр. ця проблема була обговорена на засіданнях Верховної Ради України. Проте проблемою трудових мігрантів в більшій мірі займаються все ж таки державні громадські організації [15], які і надають трудовим мігрантам та членам їх сімей соціальні послуги. Також недержавні громадські організації проводять емпіричні дослідження щодо соціального становища дітей трудових мігрантів, які викликають сумніви через неможливість перевірити достовірність даних досліджень. Державні громадські організації акцентують увагу на необхідність державного врегулювання проблеми дітей трудових мігрантів. Найбільш оптимальним рішенням даної проблемної ситуації є цілісний та систематичний взаємозв'язок державних органів соціального захисту населення (обласні, районні, міські, сільські соціальні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді) та недержавних громадських організацій, оскільки останні мають вагомий практичний досвід допомоги дітям трудових мігрантів.

Львівська область, через вигідне географічне розміщення кордону із країнами зі стабільною економікою, стала однією з перших серед інших областей за кількістю трудових мігрантів, що призвело до значних руйнувань соціальної установи як сім'ї. За офіційними статистичними даними, у самій Львівській області виявлено до 30 тис. дітей, батьки яких знаходяться на роботі за кордоном. Це в основному діти, які виростили в матеріальному достатку, але без уваги матері чи батька, а то й обох одночасно.[19].

Трудові мігранти малоколи приїжджають до родичів через побоювання, що знову не зможуть виїхати за кордон. Взагалі діти трудових мігрантів мають такі ж самі проблеми, як і їхні однолітки, але через відсутність батьків турбуються про долю батьків, тривогу, самотність, страх, надмірні спроби самоствердження, які часто проявляються в девіантній поведінці і конфліктах.

Таким чином можна константувати перелік наступних недоліків адміністративно-методичного забезпечення щодо соціального захисту дітей трудових мігрантів:

1. Труднощі, які пов'язані з віднесенням категорії дітей трудових мігрантів до особливої, вразливої соціальної групи «особи (сім'ї), які опинилися в складних життєвих обставинах.

2. Відсутність єдиного навчально-методичного посібника, який спрямований на надання допомоги дітям трудових мігрантів, розробленого для психологів та соціальних педагогів та прийнятого на державному рівні й схваленого Міністерством соціальної політики України.

3. Відсутність у проведенні державними установами постійного цільового дослідження проблем з якими стикаються трудові мігранти та їх діти та єдиної методології вимірювання цієї соціальної групи.

4. Відсутність рівноправного розподілу кількості постійно діючих центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді в регіонах відповідно до потреби в них.

5. Невизначеність щодо того, хто залишиться неофіційним опікуном дитини після від'їзду батька(ків) за кордон. Даним питання активно досліджує Міжнародно правозахисний цент «Ла Страда-Україна», який ініціює організацію в Україні інституту тимчасової опіки над дітьми трудових мігрантів та на законодавчому рівні змушує батьків офіційно оформляти опікунство над дитиною на час їхньої тривалої відсутності [4].

Діти часто бачать своїх батьків безпорадними і невпевненими, в результаті чого їх сприймають як гарантів власної безпеки, втрачаючи емоційний комфорт, який традиційно забезпечує сім'я. Діти, покинуті батьками, не можуть ідентифікувати себе, тому вони можуть проявляти нахили до гомосексуальних стосунків в юності або рости васне егоїстичними. Обурення по відношенню до батьків змушує їх відчувати провину за власну неповноцінність, а неусвідомлена поведінка породжує послаблення волі, та тягне за собою марну трату часу, захоплення ігрових автоматів, в ідеалі беручи те, що вони бачили. Добре відомо, що отримані в підлітковому віці психічні травми залишають глибокий слід в психіці неформальної дитини, яка гостро потребує батьківської любові, підтримки, порад.

Сім'ю трудових мігрантів можна назвати дистантною. Такі сім'ї є імовірно проблемними та неблагополучними, адже у них прослідковується порушення внутрішньородинних зв'язків, структура сім'ї, її можливість виконувати свої виховну та соціалізуючі функції. Досить гостро постає проблема самопочуття дітей трудових мігрантів, які досить часто залишаються без приналежного нагляду та піклування. Дитина в дистантній сім'ї періодично або ж постійно проживає в умовах неповної та ізольованої сімейної комунікації [25, с. 5].

Депривовані діти – це така категорія дітей, які постраждали від так званої «зради» батьків, найбільш санкціонованими варіантами яких є відхід матері і батьковий алкоголізм, апатія, або створення обома батьками з кожної сторони нових сімей.

Інколи діти трудових мігрантів попадають під таке явище як булінг. Сюди ми можемо віднести як вимагання фінансових засобів, так і фізичного знущання, оскільки за таких дітей не можуть заступитися батьки. Діти, які зазнають жорстокого поводження, всю свою активність спрямовують на самозахист. Такі діти часто виростають очевидно уразливими, у них з'являється неадекватне уявлення про себе та інших людей, їм важко довіряти та довіритися, вони схильні до жорстокості, немов би хочуть помститися оточуючому світу за власний досвід приниження. Перенесене в дитинстві насильство залишає відбиток у свідомості людини на все подальше життя і впливає на подальші стосунки індивіда з найближчим оточенням, на його поведінку уже у створеній власній сім'ї.

Найчастіше мама, виїжджаючи за кордон, залишає дітей батькові або літнім родичам, які не в змозі піклуватися про своїх дітей або онуків з ряду причин. Залишені наодинці з дітьми, чоловіки часто роздратовуються від спілкування з ними і близьким оточенням. Вони є нетерплячими до будь-яких проявів непокори. Особливо важко батькові сприйняти небажання дітей допомагати йому по господарству, низький успішність дитини в школі, зухвалі відповіді на питання батька. В останні роки багато багатодітних сімей стали

неповними або дисфункціональними сім'ями, що призвело до нового набору сімейних і дитячих проблем.

За ст.164 Сімейного кодексу України [86] дитина, яка не має батьків більше півроку, вважається позбавленою батьківського піклування. Доволі часто батьки залишають своїх дітей на два-три роки, а іноді і більше. Якщо молодші школярі зазвичай залишаються з батьками або бабусями і дідусями, старшокласники і підлітки часто залишаються далекими родичами і сусідами. У таких випадках до вікової життєвої кризи також додаються до проблем неконтрольованості, ці діти часто підпадають під негативний вплив вулиці. Щодо стосується проявів девіантної поведінки та правопорушень з боку дітей трудових мігрантів, то основними з них є такі: прогулювання уроків та погіршення успішності внаслідок цього без вагомої на те причини; скоєння дрібних правопорушень (крадіжки, хуліганство, агресивна поведінка проти інших, пошкодження шкільного інвентарю), порушення правил громадського порядку; скоєння злочинних дій, крадіжок, продаж або вживання наркотиків; вживання алкогольних напоїв та наркотичних речовин; потрапляння до «негативних» компаній; поява шкідливих звичок; вдавання до обману та самообману [30].

Діти трудових мігрантів знаходяться в групі ризику що стосується залучення дітей до алкоголізму, проявами злочинної діяльності, наркоманії, бродяжництва, проституції, виготовлення порнографії. Дослідження показало, що нікому з опитаних дітей пропозиції розповсюджувати наркотичні речовини, займатися проституцією або зніматися в оголеному вигляді не надходили, але кожна 20-та опитана дитина знає про такі випадки.

Особливості благополуччя дитини в сім'ї залежать від її самопочуття і стабільності, тому при виїзді одного з батьків за кордон створюється криза у формуванні особистості дитини.

У дистатнтних сім'ях не завжди є гармонія між її членами, і дистанція викликає розрив справжніх відносин. Формуються нові відносини, мігранти забувають про своє минуле і обов'язки. Якщо така сім'я не має реальної можли-

вості возз'єднання і співжиття, важко очікувати гармонійного розвитку дітей в таких сім'ях.

У сім'ї мігрантів духовна атмосфера часто знедолена спокоєм, миром і стабільністю, тобто необхідних умов для повноцінного духовного і розумового розвитку дітей: ризик нейропсихологічних захворювань різко зростає, а здатність дитини адаптуватися знижується. Вона не має можливості вивчити ряд моральних універсальних норм, часто формує суперечливі почуття до батьків.

Особливо гостро постає проблема в контексті наслідків зовнішньої трудової міграції є процес виховання дітей трудових мігрантів. Дана проблема переростає в соціальну, особливо гостро у випадку тривалої відсутності обох батьків. Через те, що сьогодні дітей трудових мігрантів визначають як нову вразливу категорію соціальних сиріт, хоч як зазначає керівник секції дитячої та юнацької психотерапії Української Спілки психотерапевтів, доцент психології Г.В. Католик [37], відповідним терміном для позначення обраної категорії осіб є «діти трудових мігрантів». Цей термін широко використовується в як у психології так і соціальній роботі та поступово набуває офіційного статусу.

Спираючись на розуміння глобальної та актуальної соціально – педагогічної проблеми, можна константувати, що процеси міграції населення завжди існували та будуть існувати в майбутньому, що здійснюватиме значний вплив на суспільство. Але ігнорування даної проблеми буде лише поглиблювати та розширювати діапазон проблем іще і так не вирішених проблем дітей трудових мігрантів.

Отже, підводячи підсумок по даному питанню, хочемо зазначити, що в суспільному контексті трудова міграція впливає на формування соціально-економічного та морально-психологічного клімату як на окремі регіони, так і на Україну, що в цілому є властивим до сфери державних інтересів. Родини трудових мігрантів, як і кожна сучасна сім'я, повинні залишатись головною ланкою у вихованні дитини: забезпечувати їй матеріальні та психолого-педагогічні умови для фізичного, морального й духовного розвитку. Для на-

лежного виконання своїх функцій, дистантна сім'я, потребує цілого комплексу заходів як на регіональному, так і на державному рівні. Ця проблема є досить актуальною та являє собою новий напрямок соціально - педагогічних досліджень, які повинні бути спрямовані на виявлення проблем дітей трудових мігрантів та знаходженні шляхів їх вирішення.

1.2. Стан наукового розроблення проблем соціального захисту прав дітей трудових мігрантів.

Сучасний стан розвитку наукового знання відбиває тенденції формування нових дослідницьких підходів розроблення проблеми соціального захисту прав дітей трудових мігрантів у різних його проявах і вимірах (дитина як центр навчального і виховного потенціалу сім'ї; обґрунтування безумовної доцільності інтенсивної співучасті батьків у процесі дорослішання дітей).

Механізм соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів потребує перегляду сталих у ній відносин та рутин: батьки начебто є – і водночас їх насправді немає. Саме це і перешкоджає використовувати єдині запити до неї і працювати з сім'єю в інтересах соціального захисту дитини, ускладнює вплив на дитину, вимагає уваги до неї, до її потреб і соціальних чи психологічних проблем у процесі навчання, самооцінку, самопочуття, наміри, турботу про її настрій.

Особливої уваги заслуговують діти трудових мігрантів під час формування в них позитивної моделі родинного життя, професійної орієнтації, виховання, громадянського, трудового і з морального виховання, адже приклад батьків часто може показувати негативні зразки поведнки для наслідування.

Однією із провідних функцій соціальних робітників є охоронно-захисна, яка до теперішнього часу повністю не розкрита в дослідницьких проблемах навчальних закладів. Тому об'єднання усіх можливих зусиль, внутрішніх та зовнішніх ресурсів в інтересах та на соціальний захист прав дитини трудових мігрантів через приклад сучасного закладу освіти є перспективою що стосується розвитку педагогічної і психологічної теорії і практики, втілює в життя ідею

комплексних технологій психологічної служби системи освіти, що проголошений провідним стратегічним напрямком розвитку даної служби.

Стає очевидним, що загальних нормативно - правових документів, спрямованих на підтримку та соціальний захист дітей трудових мігрантів, нині не існує, але доцільним є зробити короткий аналіз законів та нормативно – правових актів, які спрямовані на захист прав дітей, у тому числі і їх сімей.

Захист прав дітей, забезпечення їх всебічного розвитку – проблема, яка набула національного значення, тож в контексті цього повинна розглядатися і розв’язуватися в різних аспектах: педагогічному, історичному, культурологічному, соціологічному, демографічному і, безумовно, – юридичному. Йдеться мова про підтвердження певними законами та іншими нормативно - правовими актами, які чітко визначають правила, норми, стандарти і вимоги щодо організації подальшої, успішної життєдіяльності та інтеграції дитини у суспільство. Аналізуючи міжнародний аспект, можна зробити висновок, що ідея щодо захисту прав дитини розвивалася поступово протягом багатьох століть. Але загострюватися цей процес почав тільки в ХХ ст., коли почала набувати розвитку концепція захисту дітей.

Одним із перших міжнародних документів, в якому згадувалася проблема захисту прав дитини, була Женевська декларація 1924 року [58], яка була спрямована на створення оптимальних умов, які б забезпечували нормальний всебічний розвиток дитини, права дитини на отримання допомоги, належний рівень виховання та соціального захисту. Значущим документом стала також прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року Загальна декларація прав людини, яка була введена в дію з 1976 р. [64]. У ній було вперше занотовані основи механізму соціального захисту прав дитини. Позитивний розвиток Декларація отримала в пактах прав людини, які надавали гарантію щодо рівності прав кожній дитині і забезпечували розв’язання її провідних соціальних проблем.

20 листопада 1959 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію прав дитини [65] – документ, що встановлює та визначає становище дитини у сучасному суспільстві. Провідною ідеєю даного акту було «Добро – дітям». Де-

кларация нараховує 10 принципів, які проголошують, що кожній дитині, незалежно від раси, мови, статі, віри, законом повинен бути забезпечений достатній соціальний захист, присвоєні умови та можливості, які дозволяють їй всебічно розвиватися. У соціальному взаємозв'язку висунуто вимоги, які стосуються створення найбільш сприятливих умов для оптимальної життєдіяльності дитини, що будуть гарантувати їй свободу та гідність. Перш за все, діти повинні бути першочерговими серед усіх тих, хто отримує соціальний захист і допомогу, а також захищеною від зневажливого ставлення до них, не беручи до уваги жорстокість та дитячу експлуатацію.

Нормативним документом, де проголошувалося, що людство повинно дати дітям усе найкраще, забезпечити надійне дитинство, яке буде гарантувати становлення повнолітніх громадян в майбутньому, стала Конвенція про права дитини, схвалена ООН 20 листопада 1989 року [68]. У 1991 році Україна ратифікувала Конвенцію році та внесла відповідні корективи до національного законодавства.

З одного боку міжнародні документи цінні не самі по собі, а як джерела, на основі яких розвивається національне законодавство. Адже вони мають неабиякий вплив на впровадження політики на міжнародному, регіональному, а також національному рівнях. А з іншого боку, національні стратегії різних держав уодноманітнюються, що створює можливості для впровадження узгоджених правових та правоохоронних заходів. В принципі, міжнародний принцип захисту прав дитини стає одним з провідних принципів національного законодавства України.

Ст. 3 Конституції України затверджує, що людина, її життя й здоров'я, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [26].

На основі положень Конституції України і Конвенції ООН про права дитини в Україні 26 квітня 2001 року був прийнятий Закон “Про охорону дитинства”, який визначає охорону дитинства стратегічним загальнонаціональним пріоритетом і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону

здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері. [26]

Так, в ст. 10 Закону України “Про охорону дитинства” [27] відзначається, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканість та захист гідності. Держава здійснює захист дитини від:

- усіх можливих форм та видів насильства, образ, недбалого і жорстокого поводження з нею, дитячої експлуатації, включаючи сексуальні домагання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють;
- втягнення дитини у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин;
- залучення до екстремістських релігійних психокультових угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо.

У ст. 12 цього ж Закону [23] визначено, що “батьки або особи, які їх замінюють, відповідають за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання й ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону”.

Реаліями сьогодення є те, що навіть при живих батьках є діти–соціальні сироти, у яких батьків позбавили прав або вони просто не виконують батьківських обов'язків стосовно неповнолітньої дитини, і в сучасному світі таке явище набуває значення «мобільного батьківства».

Вітчизняний науковий дискурс представлено низкою праць провідних науковців: Н. Глік-Шіллер [88], який розробив основи концепції трудової міграції; А. Іонцев [39], який запропонував класифікацію міграцій; І. Марков [52], який досліджував особливості української трудової міграції в ЄС. Розробка теоретичних основ дослідження соціального сирітства належить О. Коваленку [41], Т. Красножану [45], І. Осиповій [69], Н. Павлик [78], О. Терновець [83], Г. Шепелевій [84], В. Яремчуку [90] та ін. Важливим є науковий доробок А. Галатир [8], Л. Кальченко [19], Г. Хархан [63] та ін., звернення до яких дозволяє

прояснити основні методологічні аспекти вивчення проблем дітей трудових мігрантів як соціально-педагогічного феномену, так і дослідницької ідеї.

Констатуємо про те, що уважний розгляд проблеми трудової з позиції міждисциплінарного розроблення дозволяє позиціонувати даний напрям наукових досліджень як історичний (адже доцільним є висвітлення соціальних феноменів минулого, пов'язаних із сучасними тенденціями, в процесі їх генези та еволюції), і культурологічний (бо дозволяє розглядати ці феномени в контексті функціонування і розвитку людської культури), і соціологічний (адже можливими є їх аналіз у контексті історичної динаміки громадських інститутів, соціальних структур і відносин).

Незважаючи на існування широкого спектра наукових публікацій щодо проблем трудової міграції, соціального сирітства, соціального захисту прав дітей трудових мігрантів, остаточно, концептуально не оформленою, залишається не обгрунтованою теза про недостатність соціологічної концептуалізації соціального сирітства саме в контексті сучасних міграційних процесів.

Таким, чином актуалізація проблем дітей трудових мігрантів у соціально-педагогічній теорії та практиці в аспекті міждисциплінарного вивчення забезпечує можливість використовувати весь наукознавчий і дослідницький досвід і потенціал даних наук. Водночас, такий науковий симбіоз вимагає й додаткової дослідницької уваги і наукової тактовності, для того щоб, по-перше, не вторгтися на «суверенну територію» означених наукових галузей, тобто залишатися в рамках свого предмета, а по-друге, не розчинятися в знаннях цих наук та намагатися не стати узагальнюючою і всеінтерпретуючою науковою дисципліною.

Актуальним, тісно взаємопов'язаним з вищеназваними питаннями продовжує сьогодні залишатися і таке наріжне питання: чи існує одна загальна державна система соціального захисту дітей трудових мігрантів?

Варто наголосити, що однієї єдиної нормативно – правової бази немає, але основним чинним законодавством про соціальний захист прав дітей трудових мігрантів є:

1. **Сімейний кодекс України** [54], а саме ст. 3 , ст.152, ст.164, ст.171 які формулюють права дітей на належне батьківське виховання , надають дитині право самостійно звертатися до відповідних органів держави – центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, органів опіки та піклування, органів освіти та охорони здоров'я та інших, – у разі порушення та недотримання її прав або жорстокого поводження у сім'ї.

2. **Кримінальний кодекс України** [55], який забезпечує захист від найбільш небезпечних порушень прав неповнолітніх. Низький рівень захисту дітей трудових мігрантів через відсутність у них постійної батьківської опіки, нагляду підвищує як ризик втягнення самих дітей в незаконну діяльність, так і можливість скоєння злочинів проти них. Кримінальний кодекс України містить як загальні норми, які захищають усіх громадян від жорстокого поводження, так і норми, безпосередньо спрямовані на захист життя, здоров'я та недоторканості неповнолітнього. КК України містить положення щодо захисту неповнолітніх у розділах: II – “Злочини проти життя та здоров'я особи”; III – “Злочини проти волі, честі та гідності особи”; IV – “Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи”; XII – „Злочини проти громадського порядку та моральності”, XIII– “Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення”. У цілому, підсумовуючи, можна констатувати, що КК України міститься понад 40 складів злочинів, які можуть бути вчинені проти дітей, в той час коли в КК України 1960 року їх налічувалося не більше 15. Це свідчить нам про істотне посилення соціально - правового захисту дітей від різних видів посягань на їх права. Разом з тим КК України потребує чергового вдосконалення в напрямі виконання Україною вимог Конвенції ООН про права дитини та більш ефективного захисту дітей від злочинних посягань [56].

3. **Кодекс України про адміністративні правопорушення** [57] регламентує відповідальність батьків або осіб, які їх замінюють за невиконання своїх обов'язків щодо виховання їх дітей. Істотною характеристикою чинного законодавства є те, що воно більшою мірою спрямоване на покарання винного

у вчиненні насилля над дитиною, ніж на запобігання такому насиллю. Одним із провідних чинників вищезазначеного є порівняно організована нормативно-правова база і, водночас, відсутність активних механізмів, обґрунтування конкретних кроків для реалізації права дитини бути захищеною; набуття певних вмій і навичок у спеціалістів, які опікуються неповнолітніми.

4. **Законодавство про освіту. Соціально-педагогічний патронаж як захист прав дітей [58].** Ст. 59 Закону “Про освіту” регламентується відповідальність батьків та осіб, які їх замінюють, за всесторонній розвиток дитини. Жорстке не виконання батьків своїх обов’язків щодо здобуття їхніми неповнолітніми дітьми повної загальної середньої освіти може бути підставою для позбавлення батьківських прав (ст. 47). Соціально-педагогічний патронаж в системі освіти є однією із складових соціального супроводу в сфері освіти і виховання дітей, отже, спрямований, згідно із Законом України “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” (ст.1), на створення сприятливих умов для задоволення законних інтересів, свобод, реалізації права дитини на освіту в системі освіти, на розвиток дитини і сприяє взаємодії закладів освіти, сім’ї і суспільства у вихованні дітей, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам, особам, які їх замінюють. Педагогічний патронаж здійснюється соціальним педагогом (ст. 22 Закону України “Про освіту”). Захист прав дітей в системі освіти – обов’язок інспекторів з охорони прав дітей в районних управліннях освіти та науки і громадських інспекторів з охорони прав дітей в загальноосвітніх школах (як правило, вчителів цих шкіл). Однак ці посади є не в усіх районних управліннях освіти і науки, а серйозна, систематична клопітка робота на громадських засадах інспекторів в школах практично неможлива. З 1 січня 2005 року введена в штатний розклад загальноосвітніх шкіл посада соціального педагога, але парадокс полягає у тому, що фінансування даної ставки відсутнє. Але саме соціальний педагог повинен виконувати ту роботу, яку виконували на громадських засадах шкільні інспектори з охорони прав дітей.

Доволі назрілими спротириччя дещо іншого порядку, такі як-от: як сам соціальний педагог в загально-навчальному закладі може успішно та результативно організувати роботу з дітьми трудових мігрантів? Що ще, крім консультацій, він може запропонувати? Як він адаптуватиме дітей до нового соціального середовища? Тобто, як можна організувати реально дієвий соціально-педагогічний патронаж в системі освіти? З ким? Як довго? На дані питання спробуємо знайти відповідь у проведеному дослідженні.

5. Закон України „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”[62]

Відповідно до даного закону суб’єктом відповідної соціальної роботи є центри соціальних служб для сім’ї, дітей і молоді. Отже, соціальна робота повинна бути спрямована на створення сприятливих умов для всебічного розвитку дітей і молоді, захисту їх прав через надання соціальних послуг дітям, молоді, членам їх сімей. Реально ж ЦСССДМ не можуть взяти цілком на себе подолання негативних наслідків трудової міграції для дітей трудових мігрантів з причин обмеженості ресурсів і складності проблеми. У даному контексті постає питання про підвищення рівня життя населення і взаємодію органів виконавчої влади, установ, робота яких буда направлена на подолання проблем і наслідків трудової міграції.

6. **Безкоштовна правова допомога.** Діюче законодавство, яке спрямоване на захист прав людини та прав дітей зокрема, ефективно діє лише тоді, коли його знають і коли особи, які потребують правової допомоги, можуть її отримати. Правова допомога здійснюється адвокатськими об’єднаннями або громадськими правозахисними організаціями. Адвокатські об’єднання існують практично в кожному районі, але, на жаль, не у всіх вони є дієвими. Особливо це стосується сільської місцевості. Але ж послуги, які надаються адвокатами – в 90% випадків – платні. Тому говорити про доступність безкоштовної правової допомоги з боку адвокатів кожному пересічному громадянину буде великим перебільшенням. Якщо говорити про правозахисні організації, то вони надають допомогу безкоштовно. Але їх кількість та існуючі ресурси мінімальні для того, щоб надати допомогу усім бажаючим. Окрім того, одиниці спеціалізуються на

проблемах захисту прав дітей. Тому законодавчі норми дуже часто залишаються невідомими та нереалізованими.

Таким чином, аналіз і систематизація наукової джерельної бази дозволили простежити динаміку розвитку проблеми соціального захисту прав дітей трудових мігрантів на законодавчому рівні. Для того щоб виправити цю ситуацію, яка потребує термінових та кардинальних змін для реалізації соціального захисту прав дітей, дана проблема знайшла відображення на нормативно-правовому рівні в Наказі Міністерства науки та освіти України «Про проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів» від 28 грудня 2006 року № 865 [3], крім того, у 2005 та 2008 рр. ця проблема обговорювалося на засіданнях Верховної Ради України. Проте проблемами трудових мігрантів в більшій мірі займаються громадські організації, які і надають мігрантам та їхнім сім'ям відповідні соціальні послуги. Також недержавні громадські організації проводять емпіричні дослідження щодо становища дітей трудових мігрантів, які викликають сумніви через неможливість перевірити репрезентативність цих досліджень та відсутність взаємодії суб'єктів соціально – педагогічної роботи унеможлиблює зробити загальні висновки щодо цих досліджень.

Вищевикладене підводить нас до думки про те, що проблема соціального захисту прав дітей трудових мігрантів як соціокультурного феномену переходить із прихованого дискурсу в межах соціально-педагогічної науки до оформленого наукового знання, набуваючи при цьому концептуальної завершеності.

Отже, провівши аналітичний зріз стану наукового дослідження проблеми соціального захисту дітей трудових мігрантів, можна констатувати, що вищезазначені проблеми ставлять перед українським суспільством та науковою спільнотою нові виклики, для подолання яких важливим є проведення дослідження реального стану та окреслення найближчих, ефективних перспектив щодо надання допомоги сім'ям та дітям трудових мігрантів у вирішенні їх соціально – значущих проблем задля запобігання соціального сирітства наступними поколіннями. Ефективність і результативність соціальної роботи з дітьми трудових

мігрантів будуть досягнуті за рахунок визначення їх концептуально – методичних аспектів взаємодії соціальних працівників з дітьми та членами їх сімей.

1.3. Концептуально-методичні аспекти взаємодії соціального робітника з дітьми трудових мігрантів та членами їх сімей в контексті сучасної соціальної роботи

Сучасний стан розвитку наукового знання відбиває тенденції формування нових дослідницьких підходів розроблення проблеми аспектів взаємодії соціального робітника з дітьми трудових мігрантів та членами їх сімей в контексті сучасної соціальної роботи. Діти трудових мігрантів перебувають у складних ситуаціях соціального розвитку, оскільки всі діти мають психотравмуючі впливи. Психотравми виникають через те, що основні соціальні потреби цих дітей залишаються не задоволеними. Зокрема, потреба у стабільності і соціальному захисті не задовольняються через те, що головні люди в житті кожної дитини – батьки – не проживають разом з дитиною. Саме головний факт того, що батьки приїжджають періодично, викликає у дітей відчуття нестабільності, ці приїзди не можуть компенсувати відсутність постійного проживання з дітьми. Крім вищезазначеного, досить часто є не задоволеною потреба в емоційній близькості, оскільки замінити спілкування з мамою і татом дуже рідко може хтось з інших членів сім'ї, а тим більше інших дорослих. Суттєвомає негативний характер потреба у безумовній любові, тобто усвідомлення дитиною, що вона є надзвичайною цінністю для своїх батьків, теж є не задоволеною, оскільки той факт, що вони залишили дитину один на один, руйнує впевненість у своїй значущості для батьків. Отже, фактично усі діти трудових мігрантів відчувають багато негативних переживань через унеможливлення задоволення своїх елементарних соціальних потреб. Тому вони потребують і соціально-психологічної допомоги.

Варто зауважити про те, що попри активне розроблення проблем, які виникають у соціальних сиріт, питання методологічного характеру піднімаються дещо фрагментарно.

Звертаючись до *конкретно-наукового рівня* методології, зауважимо, інструментом реалізації наукового аналізу педагогічних явищ і процесів є методологічний підхід як вихідний принцип чи-то висхідна позиція дослідника, що визначають загальну мету й стратегію відповідної діяльності.

Вивчення наукового доробку провідних учених у галузі методології педагогічних досліджень (Л. Березівська [4], М. Богуславський [9], Л. Ваховський [14], Н. Гупан [11], О. Сухомлинська [49], Є. Хриков [67] та ін.), що дозволяє говорити про те, що побудова дослідження проблем інституційно – методичного забезпечення у соціально – педагогічній роботі з дітьми трудових мігрантів на основі *хронологічного підходу* уможливорює у чіткій послідовності викласти теоретичний та емпіричний матеріал в хронологічній послідовності, на всіх етапах розвитку явища, що досліджується; простежити передумови і причини виникнення власне явища «трудої міграції»; виявити причини розвитку даного явища та проблеми, що вона спричиняє для підростаючого покоління в різні історичні періоди; сприяє розробленню періодизації проблеми дослідження. Не зупиняючись на висвітленні власне терміну і поняття «методологія» (які подано, зокрема, у роботах С. Бобришева [9], В. Жигірь [13]), зауважимо на тому, що у якості висхідної теорії наукового пізнання ідеї «дитиноцентризму» обґрунтовуємо доцільність використання аксіоматично-дедуктивної методології на відміну від емпірично-індуктивної чи-то описової.

Ґрунтовно вивчивши, систематизувавши та узагальнивши вітчизняний науковий дискурс провідних науковців Л. Березівської [4], М. Богуславського [9], Л. Ваховського [14], В. Жигіря [11], звернення до яких дозволяє констатувати, що під соціально-педагогічною роботою з дітьми трудових мігрантів можемо розуміти професійну діяльність соціального робітника, яка спрямована на здійснення соціального виховання і надання різних видів соціальної допомоги й підтримки дітям з метою сприяння їхньому всебічному розвитку, успішній адаптації та соціалізації. Як і будь-який вид професійної діяльності соціально-педагогічна робота має чітко визначену структуру, до складу якої входять такі

взаємопов'язані компоненти, як: суб'єкт, об'єкт, мета, завдання, зміст, функції і технології цієї діяльності.

Суб'єктами здійснення соціальної роботиз дітьми трудових мігрантів можуть бути працівники загальноосвітніх навчальних закладів та соціальних служб: соціальні педагоги, соціальні працівники, психологи, педагоги, а також інші спеціалісти, які реалізують соціальну політику й надають соціальний захист та допомогу, зокрема і соціальні послуги. Відповідно, об'єктом роботи цих спеціалістів виступають діти трудових мігрантів .

Завданням соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів зазвичай визначаються соціальними проблемами і зумовленими потребами дітей із дистантних сімей, розв'язання яких вимагає:

- інтеграції виховних впливів на дитину у навчальному закладі;
- формування об'єктивної самооцінки у дітей, майбутніх життєвих планів, здійснення профорієнтаційної роботи;
- виявлення усіх можливих порушень прав дітей та їх соціальний захист;
- корекцію поведінки дитини;
- відвідання дитини вдома і вивчення умов її життя , виховання і розвитку;
- правову освіту щодо прав дітей, в тому числі щодо їх соціального оточення.

Метою соціально-педагогічної діяльності із зазначеною категорією клієнтів є надання конкретній дитині комплексної соціально-психолого-педагогічної допомоги, створення сприятливих умов для її особистісного зростання, захист її прав та інтересів [8 ст.13]. Мета може бути реалізована шляхом реалізації завдань за декількома напрямками: профілактичним, реабілітаційним, правозахисним. Отже, серед пріоритетних завдань соціальної роботи з дітьми заробітчани можна виділити наступні:

- створення сприятливих умов для збереження усіх видів здоров'я дитини;

- формування та розвиток моральних якостей, соціально значущих орієнтацій та життєвих установок;
- профілактика та усунення десоціалізуючих впливів соціуму на розвиток дитини;
- створення оптимальних умов для розвитку здібностей, реалізації можливостей дитини;
- надання соціальної, психологічної, педагогічної підтримки та допомоги, впровадження системи профілактичних, реабілітаційних заходів, спрямованих на оптимізацію процесу соціальної адаптації дитини [8, с. 14].

Для уточнення можливих принципів і змісту роботи соціального педагога з дітьми трудових мігрантів доцільно виявити можливості наукових підходів до такої роботи:

1. Антропологічний підхід передбачає системне використання даних усіх наук про сім'ю, особистість як предмет соціального виховання.
2. Особистісний підхід передбачає опору на права та обов'язки особистості в сім'ї, її інтереси, створення умов для їх реалізації в сім'ї з урахуванням досвіду сім'ї, сімейних і національних традицій, моделей сімейного виховання і життя, формування цінностей особистості і сім'ї.
3. Діяльнісний підхід означає обов'язкове включення сім'ї в діяльність і розв'язання її проблем, що приводить до її розвитку, згуртування.
4. Ресурсний підхід означає виявлення, пошук і використання об'єктивно існуючих умов і засобів, які необхідні для розв'язання проблем сім'ї через реалізацію її прав у суспільстві і прав членів сім'ї у родині, можливостей для їх реалізації.
5. Гуманістичний підхід дозволяє розглядати сім'ю, її цілісність, її розвиток і розвиток її членів як найвищу цінність соціально-педагогічної роботи.
6. Компетентний підхід означає найвищий професіоналізм педагога у роботі з сім'єю: бачити не тільки її теперішні проблеми і шляхи їх розв'язання, а й інтереси сім'ї, перспективи її розвитку і набуття самостійності в розв'язанні своїх проблем, шляхів досягнення цього.

7. Культурологічний підхід до соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів має враховувати і культуру сім'ї, її мікросередовища, які є факторами розвитку сім'ї.

8. Системний підхід в соціально-педагогічній роботі з сім'єю передбачає:

- роботу з сім'єю як з особливою соціальною системою, де кожен вплив відбивається на всіх членах сім'ї та їх стосунках;
- розуміння сім'ї як підсистеми суспільства, мікросередовища та причин її проблем як відбиття зовнішніх протиріч (суспільства) у внутрішні;
- розуміння соціально-педагогічної діяльності з сім'єю як системи зі структурою (об'єкт, предмет, елементи і зв'язки в ній).

9. Акмеологічний підхід до професійно-педагогічної діяльності стосовно соціально - педагогічної роботи з сім'єю передбачає спрямованість цієї роботи на розвиток сім'ї, досягнення акме-вершини у функціонуванні, діяльності, житті сім'ї.

10. Синергетичний підхід стосовно соціально-педагогічної роботи з сім'єю означає оперування в роботі з нею такими основними характеристиками діяльності:

- універсальність (опора на методи її наукового дослідження, які використовуються в усіх предметних галузях);
- глобальність (увага до всіх типів сімей);
- відкритість (до всіх наук, які стосуються людини і сім'ї);
- нелінійність (вивчення функціонування і розвитку сімей в різних умовах і ситуаціях при довільній зміні керівних параметрів);
- цілісність (зосередженість на збереженні цілісності сім'ї як її сутності, ознаки відокремленості її від інших людей);
- інноваційності (створення нових гіпотез, теорій, розробка підходів, технологій в роботі з сім'єю як складноорганізованою системою);
- опора на досвід, потенціал сім'ї у розв'язанні своїх проблем, розуміння її суб'єктності в будь-якій діяльності щодо себе.

Змістом соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів передбачає реалізацію наступних етапів:

- виявлення дітей, батьки яких виїхали працювати за кордон, для створення інформаційної бази даних про такі сім'ї;
- встановлення контактної взаємодії з дітьми і проведення діагностики їх специфічних проблем;
- визначення мети та завдань, складання індивідуального плану соціальної роботи з кожною дитиною, визначення необхідних форм, методів, засобів, методик і технологій роботи;
- безпосередня індивідуальна робота спеціалістів (соціального педагога, психолога, педагога) з дитиною, надання їй конкретної допомоги, захист її прав та інтересів; залучення до групової роботи; налагодження стосунків і взаємодія з оточенням дитини (батьками, родичами, друзями тощо);
- аналіз здійсненої роботи, оцінка її результативності, а у разі виникнення нових або глибоко прихованих проблем внесення необхідних коректив та коригування процесу надання допомоги.

Зміст соціально-педагогічної діяльності підтверджує досягнення поставлених мети та завдань і конкретизує в її основних функціях, серед яких різні дослідники, зокрема А. Капська [28], О. Безпалько [5], Ф. Мустаєва [46], зосереджують увагу на наступних:

- виховній,
- комунікативній,
- організаторській,
- прогностичній,
- охоронно-захисній,
- діагностичній,
- попереджувально-профілактичній,
- корекційно-реабілітаційній,
- соціально-терапевтичній,
- посередницькій.

Уважаємо, що реалізуючи ці функції у своїй роботі, залежно від реальної ситуації, соціальний робітник обирає певні технології соціально - педагогічної діяльності, тобто комплекс прийомів, методів і впливів, які використовують з метою досягнення успіхів у вирішенні проблем клієнтів та забезпеченні ефективності надання соціально-педагогічної допомоги.

Найбільш часто використовуваними у роботі з дітьми трудових мігрантів є технології :

- діагностики,
- консультування,
- профілактики,
- корекції,
- реабілітації,
- терапії.

Варто зауважити , що соціально-педагогічна діагностика прогнозує збір інформації про дитину та умови її життєдіяльності, з'ясує причини, що призводять до початку тієї чи іншої проблеми і є провідним етапом у реалізації роботи з дітьми трудових мігрантів та членами її сім'ї.

Технологія консультування у соціально-педагогічній діяльності являє собою роботу відповідного спеціаліста, яка спрямована на допомогу дитині в розумінні її проблем, подоланні та розв'язанні життєвих конфліктних ситуацій, у знаходженні гармонії відносин з оточуючими та з самим собою.

Соціально-педагогічна профілактика цілеспрямована на запобігання мо відхилень у поведінці дітей, профілактика, обмеження та звуження кола негативних явищ у соціальному середовищі.

Метою корекції як технології соціально-педагогічної діяльності є внесення коректив тих особливостей психологічного, педагогічного, соціального плану, які не відповідають прийнятим у суспільстві моделям і стандартам.

Технологія реабілітації застосовується для відновлення порушених або втрачених людиною соціальних зв'язків і відносин, її соціального статусу, здатності до повноцінного соціального функціонування.

Звертаючись до поняття «технології» можемо констатувати, що в системі наукового знання воно має безліч трактувань і визначається неоднозначно. Застосування саме терапевтичних технологій має за мету надавання допомоги у питаннях коригування почуттів, емоцій, думок, відносин та зняття психологічних симптомів, які викликають переживання та незручності.

Оперування вищезазначеними технологіями у соціальній роботі з дітьми трудових мігрантів надасть можливість розглянути та проаналізувати їхні проблеми, потреби, інтереси; надати необхідну консультацію; попередити та запобігти виникненню конфліктних ситуацій, розвитку різних стресових станів, девіантної поведінки, зменшити ризик втягнення дітей у протиправну діяльність; врегулювати негативні особистісні якості та поведінкові прояви; поновити соціальне становище дитини у суспільстві. Таким чином, здійснюючи соціальну роботу з дітьми трудових мігрантів, спеціалісти мають змогу надавати їм комплексну психологічну, соціально-педагогічну, юридичну, інформаційно-консультативну та інші види допомоги.

У психологічній парадигмі людини, головними чинниками, які найчастіше мають вплив на становлення особистості дитини є сім'я, дошкільна дитяча установа, школа, найближче оточення людини, релігії, ЗМІ, у ситуації дистантності сімей внаслідок трудової міграції батьків повністю втрачають свій позитивний сенс. Так, діти стають фактично позбавленими впливу сім'ї, яка зазвичай є вирішальним чинником у процесі її соціалізації; виховний вплив освітніх установ у реаліях сьогодення зорієнтований на процес передачі знань, умінь, навичок, а не на створення сприятливих умов, які хоча б частково компенсували дитині відсутність батьківського впливу.

Таким чином, з психологічної точки зору за необхідне є звернення до участі у процесі соціалізації дитини позашкільних закладів: центрів позашкільної освіти, палаців дитячої творчості, клубів за інтересами, творчих об'єднань тощо. Діяльність таких закладів, зорієнтована на перш за все на соціальне виховання дітей, їх успішну адаптацію до соціального середовища, розвитку талантів та обдарувань, створенню умов для успішної самореалізації особистості у

суспільство, подоланню соціальних проблем дитини, які спричинені відсутністю позитивного соціально-виховного впливу сім'ї. Виходячи з цього, позашкільні заклади слід розглядати як один з важливих компонентів загальної системи соціального виховання дітей, як суб'єкт соціальної профілактики бездоглядності, безпритульності, педагогічної занедбаності дітей.

Зміст діяльності позашкільного закладу в залежності від рівня дозвільної діяльності розподіляється на низький, середній та високий, на якому знаходиться дитина. Низький рівень являє собою те, що більшість соціальних сиріт, унаслідок обмеженого соціального досвіду, ще не виявляє великої зацікавленості до будь-якої галузі дозвільної діяльності, тому в педагога виникає потреба викликати в них інтерес, зацікавити активним спілкуванням, можливістю самовираження, самовдосконалення.

На нашу думку, вулична соціальна робота з дітьми є доцільною, у тому числі ігротеки, розповсюдження соціальних реклам які мають інформаційних характер щодо діяльності позашкільних закладів, проведення на відкритих масових заходах. Даний вид роботи у певних мікрорайонах позашкільні заклади здійснюють через спеціально - створені організаційно-масові відділи, які мають за мету розробку та проведення соціальної реклами, при цьому залучаючи дітей до роботи у різносторонніх гуртках. Досить за необхідною є плідна співпраця позашкільних закладів із соціальними службами, службами у справах неповнолітніх, кризовими центрами, притулками, лікарнями та іншими закладами, які можуть розповсюджувати інформацію та допомогти залучати дітей-соціальних сиріт до активної позашкільної діяльності.

Таким чином, аналіз наукової літератури, інформаційного контенту, власні спостереження дозволили виявити перше протиріччя, в загальному понятті соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів, вона на теоретичному рівні начебто існує, але на практиці сам процес та результати цієї роботи не бачимо. З вищесказано виникають питання : Чому немає єдиної моделі реалізації соціально – педагогічної роботи з такими дітьми? Чи відбувається взагалі взаємодія

суб'єктів взаємодії у роботі з соціальними – сиротами? І які шляхи вирішення даної проблеми?

Адже за умови вчасного розкриття проблеми і гострого втручання, маючи за мету її вирішення знижується ризик потрапляння дитини у складні життєві обставини, гарантується її нормальне повноцінне соціальне функціонування під час відсутності одного з батьків та успішний процес соціалізації особистості у соціум.

Таким чином, вважаємо, що соціальна робота з дітьми трудових мігрантів та членами їх сімей є невід'ємною складовою соціальної політики Української держави, і завдяки таким пріоритетним напрямкам, як профілактика, соціальний супровід, корекційна та реабілітаційна робота, які посідають значуще місце в успішному процесі соціалізації дитини і розмежуванні відповідальності батьків за дітей зможуть налаштувати їх позитивну взаємодію, яка в подальшому унеможливить прояви дезадаптивної поведінки дітей.

Соціальна робота охоплює категорію дітей трудових мігрантів, які потребують соціального захисту та підтримки, значущої допомоги, тому вона, безумовно, сповнена прагнення до об'єднання усіх можливих зусиль як державних так і недержавних громадських закладів, організацій, установ соціальної спрямованості.

Однак на сьогоднішній час в даній галузі існує цілий ряд питань, які ще не отримали відповіді на рівні соціально - педагогічної науки: по-перше, це недорозробленість методик і технологій діяльності, які б повноцінно дозволяли на високому рівні втілювати соціально-педагогічну підтримку дітей трудових мігрантів; по-друге, це неналагодженість дієвих механізмів зв'язку та відсутність системи оптимальної взаємодії між соціальними службами та загальноосвітніми навчальними закладами у реалізації соціально-педагогічної підтримки таких дітей.

Висновки до розділу 1

Висвітлення теоретичних аспектів дослідження основ соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів дозволило з'ясувати поняття трудової міграції, основні її причини та наслідки у вихованні підростаючого покоління українського суспільства, дозволило розкрити стан наукового розроблення проблеми соціального захисту прав дітей трудових мігрантів та схарактеризувати концептуально – методичні аспекти взаємодії соціального працівника з дітьми трудових мігрантів та членами їх сімей в контексті сучасної парадигми соціальної роботи.

Застосування методу практичного аналізу, систематизації та узагальнення наукової літератури дозволяють під «трудовою міграцією» розуміти переміщення у просторі, що здійснюються індивідами з метою підвищення рівня життя на основі більш вигідного використання власної робочої сили без зміни постійного місця проживання.

Констатовано про те, що в суспільному контексті трудова міграція має вагомий вплив на формування соціально-економічного та морально-психологічного клімату як на окремих територіях нашої країни, так і в Україні в цілому і має приналежність до сфери державних інтересів. Сім'ї трудових мігрантів, як і кожна сучасна сім'я, повинні залишатись пріоритетною ланкою у вихованні дітей та забезпечувати їхні матеріальні та психолого-педагогічні умови для всебічного розвитку. І для необхідного відповідного виконання своїх функцій, дистантна сім'я, має потребу в цілому комплексі заходів як на регіональному, так і на державному рівнях. Адже, дана проблема є досить гострою та актуальною, що являє собою новий напрямок майбутніх соціально - педагогічних досліджень.

Наголошено на тому, що узагальнений стан наукового дослідження проблеми соціального захисту дітей трудових мігрантів уможливорює отримання цілісного теоретичного знання про проблеми таких дітей як соціального явища і феномену; дозволяє виявити причини, характер, наступність, результати соціально-виховних практик. Аналізуючі проблеми, що виникли перед українським суспільством ставлять перед науковою спільнотою нові виклики, для по-

долання яких досить важливим є дослідження реального стану та окреслення найближчих перспектив, що стосується надання допомоги транснаціональним сім'ям та їх дітям у вирішенні їхніх соціальних проблем задля запобігання відтворення соціального сирітства наступними поколіннями.

Обґрунтовано загально-теоретичні основи дослідження соціально – педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів, що дозволило у цілому актуалізувати ідею крізь призму сучасних тенденцій в соціальній роботі, а також розкрити проблеми концептуально - методичних аспектів взаємодії соціального працівника з дітьми трудових мігрантів у дискурсі сучасної теорії соціальної роботи.

Вищесказане актуалізує з'ясування реалій сьогодення та перспектив розвитку інституційно – методичного забезпечення соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів.

РОЗДІЛ 2

ІНСТИТУЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ І ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

2.1. Мультидисциплінарна взаємодія суб'єктів соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів

Актуальність пошуку нових підходів щодо соціальної роботи з сім'єю пов'язана із необхідністю подолання її кризи, із впровадженням концепцій ООН, які стосуються прав і розвитку людини, стратегії сталого розвитку суспільства, основною ланкою якого є сім'я, необхідністю активізації ресурсів сім'ї щодо подолання її проблем. Тому виникає потреба у знаходженні орієнтира, який зміг би повернути розуміння сім'ї та особистість в напрямку сім'ї як провідної ланки суспільства, який би вказував, які зміни потрібні в суспільстві, в самих людях для розвитку сім'ї як цілісної системи виховання. Раніше такими орієнтирами виступали віра, ідеологія, фольклор, які вказували на ідеал сім'ї та шляхи його досягнення, сприяли збереженню її цілісності. У наш час вони не є прийнятними для загалу населення і поступово втрачають свій вплив на людей. То ж виникає потреба в новій моралі щодо сім'ї, ідеалі сім'ї, до якого треба прагнути.

Отже, вважаємо, за необхідне у даному контексті проаналізувати мультидисциплінарний підхід, тобто, коли до вирішення проблем дітей трудових мігрантів залучається якомога ширше коло фахівців. Командна робота представників багатьох професій сприяє успішному комплексному забезпеченню їхніх потреб та задоволенню інтересів.

Поділяючи погляди таких дослідників як Н. Гевчук [6], Н. Гордієнко [9], А. Ізотової [22], К. Левченко [36], І. Лизун [38], І. Майданік [49], які займалися дослідженнями проблем у процесі виховання й соціалізації; Ж. Петрочко [75], І. Трубавіна [83], М. Євсюкова [16], які приділяли увагу питанням захисту прав дітей трудових мігрантів; О. Газмана [10], Т. Алексеєнко [2],

Л. Антонової [4] , Л. Олиференко [80] , які досліджували та розкривали сутність та особливості процесу соціально-педагогічної підтримки дітей. Однак, вважаємо, що ґрунтовних досліджень, які б дозволили повною мірою, всебічно вирішити проблему організації соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів на високому рівні, до цього часу немає.

Проаналізувавши погляди вищезазначених дослідників, які стосуються визначення змісту соціально-педагогічної підтримки, можемо відзначити, що з одного боку її можна розглядати з позиції соціального захисту дітей, які опинилися у складній життєвій ситуації, а з іншого боку – як допомогу, яка сприятиме для будь-якої дитини у розвитку її індивідуальності. У контексті нашого дослідження досить цінними та цікавими є обидва підходи, адже соціально-педагогічна підтримка дітей трудових мігрантів має бути спрямована як на вирішення їхніх специфічних проблем, які пов'язані із від'їздом батьків, на захист їх законних прав та інтересів, так і з іншого боку на всебічний розвиток позитивних особистісних якостей.

Уваги заслуговує думка І. Одногулової [77] , яка розглядала соціально-педагогічну підтримку з різних позицій, наголосила, що в її структурі можна виділяти: педагогічну, соціальну і психологічну складові. Висловлюючись, іншими словами, соціально-педагогічна підтримка у певній мірі може включати в себе як педагогічну підтримку так і соціальну та психологічну підтримку. Перша складова звертає увагу на необхідність реалізації виховного впливу на дитину і створення таких педагогічних умов для її оптимального розвитку, самореалізації, соціалізації. Друга складова являє собою дотримання прав та соціальних гарантій, які передбачені законодавчими актами. Третя складова характеризує психодіагностику, психопрофілактику та психокорекцію.

Проаналізувавши ці три складові, можемо окреслити сутність та основні особливості соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів.

По-перше, соціально-педагогічна підтримка являє собою створення сприятливих умов для всебічного розвитку та виховання дитини, встановлення соціального контакту з її батьками й родичами, які замінюють батьків, надання до-

помоги в налагодженні відносин з найближчим соціальним оточенням, підтримку у навчанні, реалізації творчого потенціалу, профілактику впливу негативних чинників ризику.

По-друге, соціально-педагогічна підтримка дітей заробітчач повинна бути обґрунтована положеннями чинного законодавства та повинні бути враховані проблеми й соціальні потреби зазначеної категорії дітей. Однак через те, що в реаліях сьогодення в Україні практично відсутні конкретні законодавчі документи, які повинні бути спрямовані на підтримку та захист саме дітей трудових мігрантів, слід дотримуватися положень нормативно-правових актів, які мають функцію захисту прав дітей в цілому, а також їх становище в сім'ї.

По-третє, така підтримка повинна бути спрямована на виявлення соціально – значущих проблем дітей трудових мігрантів, перш за все діагностику причин їх виникнення, втручання у кризові ситуації, проведення консультативної допомоги, порад, супровід у складних життєвих обставинах, корекцію негативних емоційних проявів, гармонізацію психологічного стану дитини.

Враховуючи все вищесказане, можна прогнозувати успішну реалізацію цих трьох складових процесу соціально - педагогічної підтримки дітей заробітчач, також можна здійснити позитивний вплив на ситуацію, яка виникла, сприяти вирішенню гострих проблем, забезпечити задоволення усіх соціальних потреб, створити усі можливі і неможливі сприятливі умови для їхньої успішної соціалізації. Ефективність організації соціально-педагогічної підтримки залежить від створених взаємопов'язаних систем і взаємообумовлених закладів і служб різного профілю, які об'єднують фахівців різного профілю.

Безперечно, що до роботи з дітьми трудових мігрантів в першу чергу повинні залучатись працівники закладів, у яких навчаються діти, адже школа для дитини є звичним середовищем перебування та спілкування, в якому вона перебуває кожного дня і відчувається більш-менш комфортно, також дитина є адаптованою до існуючих вимог. У той же час, шкільний соціальний педагог, психолог, класні керівники, усі ці спеціалісти повинні мати широкі можливості для того, щоб отримати вичерпну інформацію про кожну дитину (особливості її

психіки та поведінки, проблеми, успішність у навчанні, стан здоров'я, ситуацію в сім'ї тощо) використовуючи методи спостереження, тестування, опитування та застосування інших діагностичних методів. Очевидно, що на основі отриманих результатів і варто планувати усю подальшу роботу щодо реалізації соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів

Надаючи допомогу дитині психологів, педагогів, соціальних працівників у розкритті усіх її особистісних можливостей, усвідомленні як позитивних так і негативних проявів особистісного «Я», зняття настанов, які можуть обмежувати розвиток, дозволить дитині успішно знайти своє місце в житті, зробити спілкування позитивнішим, цікавішим, гуманнішим, дозволить навчити її жити в мирі й злагоді з собою та іншими, сформує в дитини інтерес та прагнення вивчати всі межі власної особистості. Організовувати роботу треба не тільки закликами до цього (розповідь, бесіда, лекція), але й засобами практичної психології [54].

Суттєво важливим є не просто виконання своїх функцій окремо кожною із зазначених організацій, а саме взаємна налагоджена співпраця, спільна діяльність усіх суб'єктів взаємодії, адже досить необхідною умовою ефективного здійснення соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів є наявність мультидисциплінарної команди фахівців, які будуть здатні надавати широкий спектр соціальних послуг (соціально-педагогічних, соціальних, психологічних, інформаційних, юридичних та ін.). До їх складу входять : соціальні педагоги, соціальні працівники, психологи, представники педагогічних колективів та адміністрації навчальних закладів тощо. При цьому кожен із співробітників повинен виконувати свої функції та посадові обов'язки. Управлінською ланкою у даному процесі виступають керівники соціальних служб та директори загальноосвітніх навчальних закладів, з допомогою яких можна досягти домовленість відносно здійснюваної роботи, та з їхньою допомогою відбувається контроль щодо її організації та проведення.

Але, аналізуючи навчально – методичне забезпечення та матеріальну базу, можна констатувати, що на відміну від інших країн, у нас і досі не існує такого поняття як « інститут тимчасової опіки дітей трудових мігрантів», тобто

дитина, батьки поїхали працювати за кордон, може опинитися в ситуації без законних представників, які могли б захистити її права та забезпечити гарантії, які отримують інші діти. З 2007 Міжнародна правозахисна організація "Ла Страда – Україна" [66] року намагається ініціювати створення такого типу інституту, який би на певний час зобов'язував визначену людину опікуватися проблемами та потребами соціальних сиріт. На жаль, на той момент, коли запропонували дану ініціативу, вона не змогла знайти підтримку державної підтримки, але й зустріла на своєму шляху великий негативний опір, який являв собою прикриття цього інституту, що у батьків незаконно зможуть відібрати дитину. Більш того, одне лише створення такого інституту без супутнього вирішення інших проблем може, за словами соціологині Кароліни Ковязіної [69], змогло б призвести до значного підвищення рівня нелегальної трудової міграції або корупції на місцях проживання, адже батьки намагатимуться уникнути передачі дітей під опіку, використовуючи матеріальні ресурси.

До першочергових проблем, які відносяться до соціальної роботи з соціальними сиротами в першу чергу можна віднести як таку відсутність соціальних центрів та організацій, які б мали підтримку держави, щоб надавати допомогу дітям трудових мігрантів. На сьогодні в регіонах у нашій країні, де зареєстровано найбільшу кількість трудових мігрантів є Волинська, Хмельницька, Тернопільська, Чернівецька, Закарпатські області, постає проблема того, що соціальний служб в рази менше ніж у регіонах, де ця проблема не стоїть так гостро.

Лідером щодо допомоги "євросиротам" в цих областях залишається благодійний фонд "Карітас" [3]. У їхній роботі більше 10 років активного досвіду праці з дітьми та родинами трудових мігрантів, а в 2014 році "Карітас" презентував навчально-методичний посібник "Зцілюючи рани" з соціально-психологічного супроводу дітей трудових мігрантів.

Навіть, незважаючи на досить велику кількість закликів до даної проблеми, з боку науковців та експертів, до сьогодні подібного посібника на державному рівні, який би схвалило Міністерство соціальної політики, ухвалено не

було, хоча він є необхідним у роботі як вчителям шкіл, так і психологам та соціальним працівникам.

Таким чином, фахівці соціальних служб та працівники загальноосвітніх навчальних закладів, тісно співпрацюючи між собою та в майбутньому маючи досить широку та ефективну навчально – методичну базу, матимуть змогу забезпечувати високий рівень соціально-педагогічної підтримки дітей заробітчани і створювати умови для їхнього нормального розвитку й соціалізації.

Існуючі на сьогодні дослідження [59] повною мірою не мають змогу розкрити основи сімейної, гендерної, соціальної політики, завдання просвіти батьків щодо виховання дітей, різні моделі підтримки сім'ї. Однак однозначного орієнтиру, який охоплював би всі сфери людського життя вони ще не дають. Таким орієнтиром має стати фамілієцентризм як імператив (так повинно бути) всіх рішень, законів, заходів щодо сім'ї, як зразок сімейного життя і виховання.

Тому, вважаємо, що фамілієцентризм повинен знайти застосування у соціальній роботі з сім'єю з метою збереження цілісності сім'ї, її укріплення і розвитку на основі створення умов для реалізації сім'єю її прав у суспільстві і прав членів родини у сім'ї.

Фамілієцентризм вимагає виділення його, як соціально-педагогічної складової в діяльності різних установ і фахівців, оскільки всі вони виконують функцію забезпечення умов для реалізації прав сім'ї і повинні мати знання про пріоритет її прав, інтересів у суспільстві, утверджувати його в повсякденному житті на різних рівнях державного управління, в практичній діяльності і доводити це до відома сімей через ЗМІ, соціальну рекламу, просвіту тощо. Це означає, що можливе створення єдиної системи соціально-педагогічної роботи з сім'єю з координацією зусиль різних її суб'єктів, що дозволить оперативно взаємодіяти всім установам в інтересах сім'ї.

Соціалізація, соціальне благополуччя, поведінка дітей трудових мігрантів, відповідно до сучасних підходів, залежать від багатьох сфер та факторів життєдіяльності людини. До таких сфер можна, в першу чергу, віднести суспільство, сімейне оточення, освітнє середовище, громаду, ровесників, які мають

позитивний або негативний вплив на поведінку дітей, молодих людей. З одного боку спостерігається позитивний вплив, який розглядається як дія захисних факторів, а з іншого боку негативний – як дія факторів ризику. Таким чином, вважаємо, що на поведінку, соціальне благополуччя і соціалізацію дітей трудових мігрантів в цілому впливають, як мінімум, п'ять основних сфер життєдіяльності людини: сім'я, однолітки, школа (місце навчання), громада, суспільство. Для успішної соціалізації дитини треба врахувати кожну сферу і працювати з ними [67].

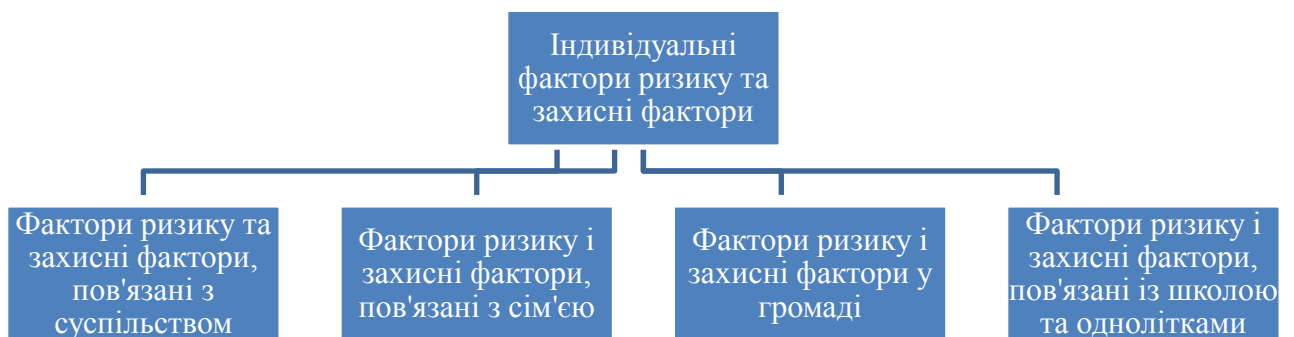

Рис. 2. Схема впливу різних сфер життєдіяльності на посилення захисних факторів і факторів ризику у поведінці дітей трудових мігрантів

Зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів має бути розкритим через вирішення ситуативних проблем дітей трудових мігрантів, проте не в «пожежному режимі», а в режимі планомірного відновлення життєвих сил та соціального статусу конкретної особистості, яка в цьому випадку перестає бути «клієнтом» та стає партнером соціальної роботи. Але реалізуючи зміст, буде важко знайти відповідно правильну модель вирішення проблем дитини, адже її як такої, на практичному рівні не існує.

Основними завданнями соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів є:

- визначення, організація та використання виховного потенціалу закладу з метою створення усіх сприятливих умов для всебічного розвитку здібностей та реалізації можливостей особистості учнів;

- пропаганда здорового способу життя серед учнів;
- розвиток культури самовизначення у житті;
- надання комплексу соціальної допомоги та підтримки учням, які її потребують або які потрапили до складних життєвих обставин;
- встановлення взаємозв'язків між учнями та соціумом;
- профілактика та локалізації негативних чинників соціального середовища на дітей;
- інформаційного забезпечення пізнавальної й перетворювальної соціально - педагогічної діяльності.

Таким чином, практичним завданням соціальної роботи з даною категорією дітей можна визначити: адаптацію; реабілітацію; компенсацію; профілактику; корекцію; соціальна стабілізацію; соціальний захист; соціальне забезпечення, соціальний контроль; соціальна пропаганду і т. ін.

Соціальну роботу, звичайно, неможливо уявити без центрального елемента - посередництва. Посередницький характер соціальної роботи є як наслідок її інтегрованості, спрямованості на цілісність дитини та орієнтації на життєві проблеми реальних дітей. В узагальненому вигляді соціальний педагог завжди виступає посередником між учнем і соціумом. Він може сприяти з одного боку, ефективній адаптації клієнта у соціумі, а от з іншого боку – гуманізації соціуму, подоланню його відчуження від турбот реальних людей.

Уважаємо, що працівники освіти на сьогодні не завжди готові працювати з дітьми трудових мігрантів та надавати їм адекватну допомогу. Серед перешкод ефективній роботі з цією категорією дітей слід виокремити брак методичного забезпечення, відсутність досвіду роботи з дітьми трудових мігрантів, відсутність знань щодо особливостей таких дітей та форм роботи із ними, нормативно-правової бази з цих питань, брак фінансового забезпечення такої роботи.

Отже, проаналізувавши соціально-педагогічна діяльність з дітьми трудових мігрантів, вважаємо, що єдиного механізму взаємодії, який би в результаті своєї роботи давав позитивний результат немає, адже фахівці соціальних служб та працівники загальноосвітніх навчальних закладів, тісно не співпрацюючи

між собою, не матимуть змогу забезпечувати високий рівень соціально-педагогічної підтримки дітей заробітчани і створювати умови для їхнього нормального розвитку й соціалізації, що призведе до офіційної появи у суспільстві нового негативного явища «соціального сирітства», яке і так уже швидкими темпами набирає обертів у соціально – педагогічній галузі. Тому з вищесказаного виникає потреби у створенні єдиної моделі реалізації соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів

2.2. Модель реалізації соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів

Формування механізму соціально – педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів має багатоаспектний характер, що, в свою чергу, зумовлює розроблення моделі моделі реалізації соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів. Проблема успішної соціалізації підростаючого покоління є об'єктом уваги як теоретиків філософії, соціології, психології, педагогіки, так і педагогів-практиків.

У зв'язку з вищесказаним, звертаючись до предметного поля нашого дослідження, постає потреба в обґрунтуванні мети, змісту, завдань в реалізації моделі соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів.

Розв'язання поставленого завдання, на наш погляд, є досить актуальним, адже у перспективі дозволяє вирішувати окреслену нами суперечність щодо існування проблем у дітей трудових мігрантів та недостатньою обґрунтованістю механізму реалізації моделі соціально – педагогічної роботи з такими дітьми. Адже правильно організована та реалізована соціально-педагогічна діяльність передбачає допомогу дитині в успішній інтеграції та соціалізації у суспільство та зміни, тих обставин, які цьому заважають.

Відповідно до предмету дослідження пріоритетними завданнями соціально-педагогічної діяльності вважаємо такі: інституційно-методичне забезпечення соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів.

- уточнення соціального запиту щодо організації психологічного супроводу навчально-виховного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі протягом навчального року;

- визначення дітей, які можуть бути віднесені до категорії групи «ризик»

- створення сприятливих умов у мікросоціумі для розвитку здібностей та самореалізації дитини;

- надання їй соціальної, психологічно-педагогічної підтримки; попередження та локалізація негативних впливів чинників соціального середовища тощо [50].

Сім'я може припинити виконувати головне своє завдання – формування першочергової потреби в соціальному контакті, тоді, коли у дитини починають бути відсутні почуття підтримки, любові, допомоги про що стверджує науковець М. Лісіна [34], базової довіри до світу, про яку пише Е. Еріксон, та прив'язаності в дитинстві, яку досліджували Дж. Боулбі [9] та М. Ейнсворд [16].

Не завжди на відстані дитина може отримати відповіді на хвилюючі питання, які її сьогодні турбують, а підти з ними до бабусі чи дідуся вони соромляться. Так втрачається емоційний зв'язок з батьками. Відчуваючи, що вдома вона нікому не потрібна, така дитина буде шукати деінде таке соціальне оточення, яке її прийме.

Так починають формуватися специфічні поведінкові реакції, що входять у структуру так званого специфічного поведінкового комплексу:

- емансипація, часом бродяжництво, прояви девіантної поведінки;;
- групування з однолітками та формування власної субкультури;
- інтернет – залежність;
- боулінг;
- особисті негативні захоплення чи хобі.

Спираючись на концепцію трансактного аналізу Е. Берна, саме батьківськими настановами дитина планує власне майбутнє. Кожен життєвий сценарій може об'єднувати в собі декілька сценаріїв, які будуть стосуватися усіх сторін існування людини, її особистісної та професійної реалізації. Будь – який сценарій може впливати на ставлення до шлюбу, вибір партнера, стиль виховання власних дітей, соціальної взаємодії тощо [5].

У науковому доробку Н. Гевчук розкрито особливості виховної діяльності з дітьми трудових мігрантів. Так, у соціально-освітньому середовищі вплив на особистість дитини трудових мігрантів здійснюється через найближчі умови й чинники безпосереднього її оточення, а саме через мікросередовище (неофіційних опікунів, друзів тощо); налагодження співпраці між усіма суб'єктами виховної діяльності; планування та здійснення виховного процесу з урахуванням того, що діти обмежені у сімейному спілкуванні, батьківському піклуванні та захисті [9].

Формами соціально-психологічної допомоги в роботі з підлітками є профілактика та корекція когнітивних розладів у формі тренінгових вправ на основі когнітивних та сугестивних компонентів та корекція емоційної сфери особистості дитини. Комплексні корекційні програми сприяють підвищенню рівня психічного розвитку дітей на особистісному рівні, проте вони нерідко використовуються у разі, коли дитина вже аж ніяк не приховує власної антисоціальної поведінки, зокрема, паління, вживання алкоголю, дрібних крадіжок тощо.

Проаналізувавши наукову літературу та реальну соціально-педагогічну практику з досліджуваної проблеми, розробили модель реалізації та взаємодії соціальних служб та загальноосвітніх навчальних закладів у здійсненні соціально-педагогічної підтримки дітей заробітчан. Компонентами цієї системи традиційно було визначено: її мету, зміст, організаційні форми й методи, об'єкт та суб'єкт.

Для роботи соціально-педагогічної та служби з дітьми трудових мігрантів ми вибрали наступну модель, яку реалізовували в Лебединській загальноосвітній школі I-III ступенів №5 протягом 1 місяця (квітень – травень) 2020 року. На

нашу думку, якщо дотримуватися всіх вказівок, то результат роботи з дітьми трудових мігрантів буде оптимально-позитивним.

Метою даної моделі є знаходження оптимальних, сприятливих шляхів, способів, методів, форм взаємодії соціальних служб та загальноосвітніх навчальних закладів для найбільш ефективного забезпечення соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів.

До складу об'єктів моделі увійшли: діти трудових мігрантів віком від 13-15 років, які отребують соціально-педагогічної підтримки; їхні сім'ї: батьки (які збираються виїхати працювати за кордон, вже там працюють або повернулися з міграції), родичі чи інші особи, що мешкають з дітьми та займаються їхнім вихованням під час відсутності батьків, а також найближче соціальне оточення.

Суб'єктами системи виступили: з одного боку – соціальні служби (Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і Служби у справах дітей), а з іншого – загальноосвітній навчальний заклад, в якому навчаються діти.

Очікувані результати : виявити проблем з якими стикаються діти трудових мігрантів, налагодити взаємодію між суб'єктами соціально – педагогічної діяльності з даною категорією дітей.

Для налагодження більш тісної взаємодії між усіма суб'єктами системи було організовано та проведено тренінгове заняття під назвою „Командна взаємодія” (Додаток А). Його метою було згуртування усіх фахівців, які здійснюватимуть соціально-педагогічну підтримку дітей трудових мігрантів, формування в них командного духу, створення сприятливого соціально-психологічного клімату, що забезпечуватиме ефективну роботу команди.

Соціальна робота з трудовими мігрантами та їх сім'ями спрямована перш за все на захист, підтримку та допомогу і здійснюється за такими пріоритетними видами діяльності як : обслуговування, профілактика, реабілітація, соціальний супровід (патронаж).

За цільовим призначенням та категоріями клієнтів у соціальній роботі виокремлюють такі напрями:

- Роботу з соціальним оточенням дітей трудових мігрантів.

- Роботу з дітьми трудових мігрантів;
- Роботу з батьками трудових мігрантів;

Серед вище зазначених видів діяльності соціального працівника з сім'ями трудових мігрантів пріоритетними є:

- профілактика;
- соціальний супровід;
- корекційна робота;
- реабілітація.

Профілактична робота з дітьми трудових мігрантів передбачає: інформування про проблеми, права і потреби дітей; формування сімейних цінностей; усвідомленого та відповідального батьківства; виявлення ресурсів для задоволення потреб сім'ї; ізолювання дитини від негативних факторів, впливів, пом'якшення їх; підтримка зв'язків з батьками; включення дитини в позитивне соціальне середовище в навчанні та дозвіллі.

Соціальний супровід дитини та її оточення під час відсутності батьків – це робота соціальних працівників, суб'єктів захисту дитини в районі, місті, селі щодо подолання складних проблем, які виникають у дитини в різних сферах життєдіяльності; об'єднання зусиль, ресурсів для їх подолання.

Реабілітація дитини, сім'ї, після повернення батьків передбачає налагодження взаєморозуміння, стосунків, відновленнє почуттів, розв'язання проблем, що виникли за відсутності батьків і можуть бути вирішені лише ними.

Соціальна робота з батьками спрямована на: попередження батьківсько-дитячих конфліктів і непорозумінь; формування усвідомленого і відповідального батьківства й цінностей та норм сімейного життя; усвідомлення прав дитини, батьків, опікунів, інших членів сім'ї та родичів.

Найбільш доцільними формами та методами соціальної роботи є лекції та відеолекторії, бесіди, тренінги, зустрічі з фахівцями з проблем сім'ї щодо формування усвідомленого батьківства; консультації.

Робота з соціальним оточенням дітей трудових мігрантів передбачає: формування поваги до дитини, до її прав, вчити розуміти дитину; вчити захищати

її; формувати відповідальність за дитину. Починати роботу з соціальним оточенням дітей трудових мігрантів треба з формування позитивної мотивації до співпраці зі школою, соціальним педагогом, психологом.

Зміст соціально-педагогічної діяльності з дітьми трудових мігрантів може передбачати реалізацію наступних етапів:

- виявлення дітей трудових мігрантів та створення єдиної інформаційної бази даних про такі сім'ї;
- встановлення взаємодії з цими дітьми та проведення діагностики їхніх специфічних проблем;
- визначення мети та завдань, складання індивідуального плану соціальної роботи з дитиною, визначення оптимальних форм, методів, засобів, методик і технологій роботи;
- безпосередньо індивідуальна робота спеціалістів (соціального педагога, психолога, педагога) з дитиною, надання їй допомоги, соціальний захист та представництво її інтересів; залучення до групової роботи; налагодження стосунків і взаємодія з соціумом;
- аналіз проведеної роботи, оцінка її результативності, а у разі виникнення прихованих проблем внесення необхідних коректив та подальше коригування програми надання допомоги.

Розглянемо детальніше етапи реалізації моделі соціальної роботи детальніше. Роботу за даною моделлю було поділено на етапи:

1. Уточнення соціального запиту щодо організації соціально – педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів.
2. Організаційно-методична діяльність: підготовка методичного матеріалу, бланків, роздаткового матеріалу тощо.
3. Проведення діагностичних мінімумів з питань вивчення проблем та особливостей поведінки учнів у кризовий період, на момент відсутності батьків.
4. Аналіз результатів діагностичних мінімумів . Вивчення соціальних проблем з якими зіткнулися діти трудових мігрантів.

5. Профілактика та запобігання негативних проявів поведінки учнів та подолання високого рівня тривожності в дітей трудових мігрантів.

6. Соціальний супровід дітей. Зміст соціального супроводу включає соціальне дослідження ситуації, виявлення стану дезадаптації дитини, попередження можливих проявів втеч з дому, вчинення правопорушень чи злочинів, бродяжництва, надання психологічної, соціально-педагогічної, соціально-інформаційної, соціально-методичної, соціально-правової допомоги 6, с. 102

7. Реабілітація дитини, налагодження взаємостосунків в родині.

8. Соціально – педагогічна робота з батьками та найближчим оточенням дитини. Найбільш поширені форми роботи з сім'єю: сімейне консультування, сімейна психотерапія, консультування членів сім'ї; робота з декількома сім'ями з подібною девіацією; поєднання названих форм. Використання спеціальних методик підвищує ефективність роботи з сім'єю. До таких методик належать: організація сімейної взаємодії (розмова через посередника); циркулярне опитування (питання, що розкривають характер взаємовідносин у сім'ї); системні гіпотези (відносно порушень у сімейній системі); генограма (схематичне зображення історії поколінь); терапевтичні письмові згоди (розподіл ролей та обов'язків щодо симптомів); сімейні метафори (образні порівняння, що засновані на мові та досвіді сім'ї); структурні методики, що відображають структуру і рисунок взаємовідносин у сім'ї (соціограма, сімейна скульптура, сімейна дошка); рольова гра, психодрама. Для роботи з батьками та соціальним оточенням дітей були проведені тренінги «Вирішення конфліктних ситуацій» (Додаток Б), «Основи батьківської компетенції» (Додаток Е).

9. Контрольна діагностика за підсумками корекційної роботи, участі в тренінгових групах, групах спілкування .

Щоб проаналізувати чи буде дієвою дана модель, ми реалізували всі етапи моделі соціально – педагогічної роботи .

Одним із наслідків трудової міграції є дезадаптована (девіантна) поведінка у дітей. Саме тому ми вирішили дослідити серед дітей трудових мігрантів особливості прояву цієї поведінки.

Дослідження проводилося на базі Лебединської загальноосвітньої школи I-III ступенів №5. У дослідженні брали участь 60 дітей віком від 13 до 15 років, із яких було сформовано контрольну групу (КГ) та експериментальну групу (ЕГ).

В експериментальній групі – впроваджувалася модель реалізації соціально- педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів. В контрольній групі процес навчання проходив традиційно.

Метою першого, констатувального етапу було виявлення схильності до дезадаптованої поведінки тих учнів, які є дітьми трудових мігрантів. За основу було обрано тест, зміст якого подаємо в додатку Б.

Для визначення рівня схильності до дезадаптованої поведінки учнів, ми визначили три рівні схильності: високий рівень, середній рівень та низький рівень. Результати тестування подаємо у рисунку 3.

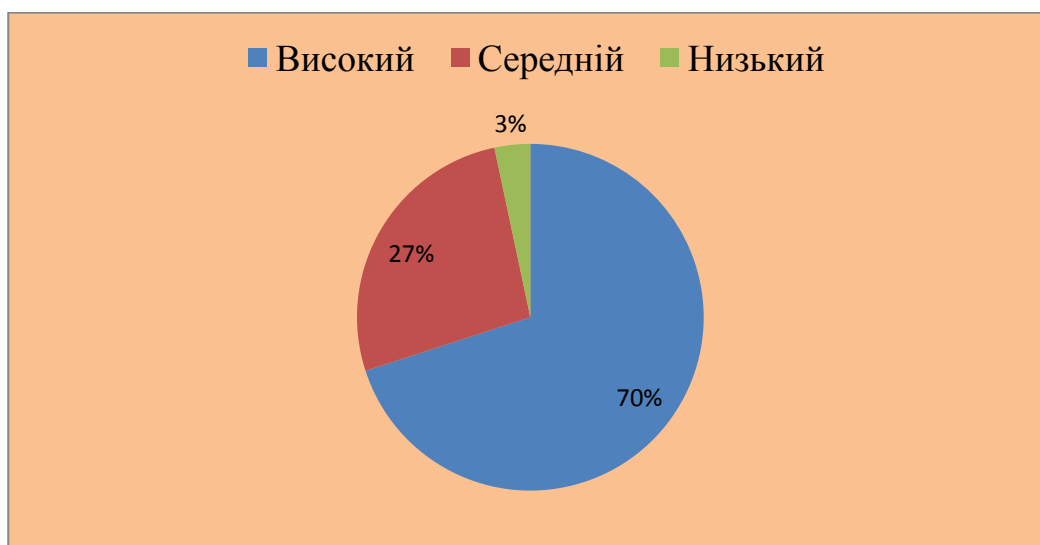

Рис. 3. Рівні схильності дітей трудових мігрантів до дезадаптованої поведінки у експериментальній групі

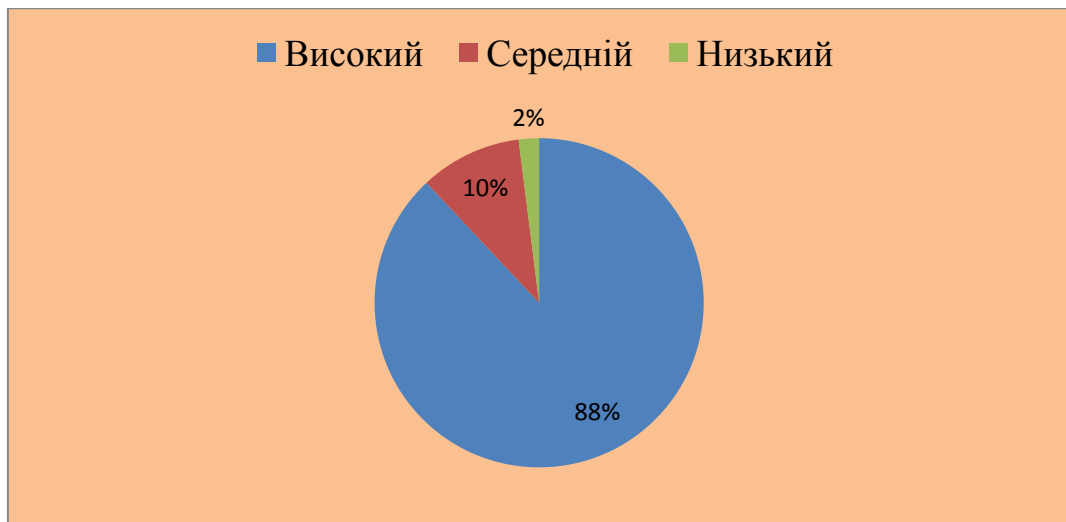

Рис. 4. Рівні схильності дітей трудових мігрантів до дезадаптованої поведінки у контрольній групі

Згідно із результатами, після проведеного тестування, у дітей переважав високий рівень схильності до дезадаптованої поведінки в обох групах.

Далі нами впроваджувалася експериментальна модель соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів в експериментальній групі. Серед проведених завдань, найцікавішими для дітей були заняття та тренінги представлені в додатках В, Г, Д.

На контрольному етапі дослідницької роботи стало виявлення ефективності моделі роботи з дітьми трудових мігрантів на формуючому етапі з допомогою повторної діагностики та аналізу динаміки рівня схильності до дезадаптованої поведінки школярів. На заключному етапі нашого дослідження, порівняно з початковим його етапом, в більшості дітей з ЕГ високий рівень схильності до дезадаптованої поведінки знизився.

Стверджувати про ефективність запропонованої нами моделі дозволила зацікавленість дітей під час виховних занять та тренінгів і досить непогане засвоєння інформації. На цьому етапі дослідження було виявлено мінімальне число дітей з високим рівнем схильності до девіантної поведінки.

Контактний показник схильності до девіації досліджуваних після проведення формуючого експерименту показує наявні позитивні зміни.

Впровадження моделі роботи з дітьми трудових мігрантів в ЕГ, посилило позиції низького та середнього рівня девіантної поведінки у школярів. З рис. 5 видно, що зменшилася кількість учнів, в яких наявний високий рівень до даного показника.

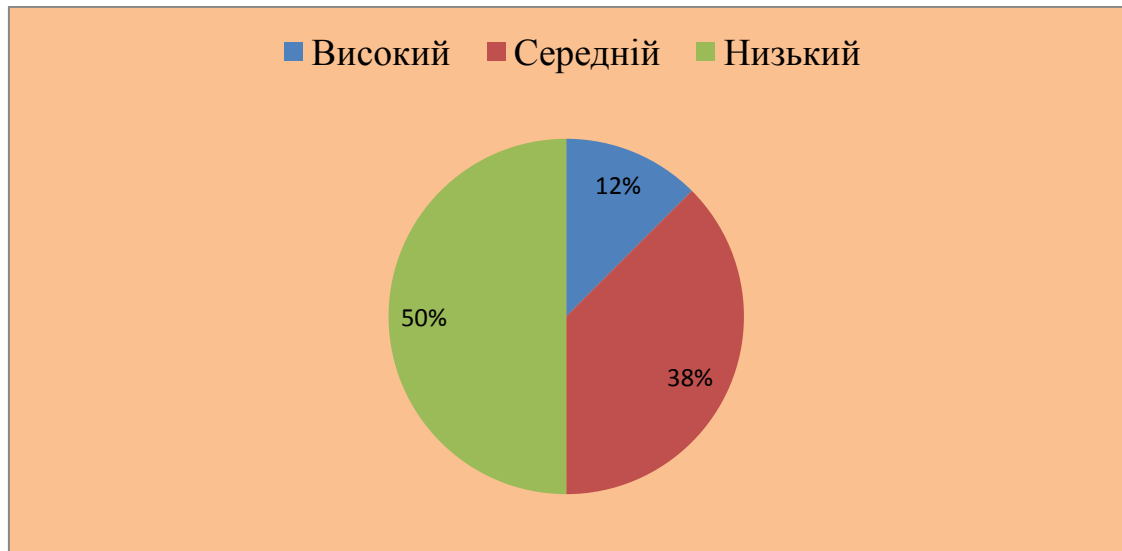

Рис. 5. Результат тестування щодо схильності дітей трудових мігрантів до дезадаптованої поведінки школярів з ЕГ

Підводячи підсумок, можемо констатувати, що для вирішення проблем у дітей трудових мігрантів та покращення їх поведінки, потрібно використати модель роботи з дітьми трудових мігрантів.

Позитивні зміни відбулися і в КГ, проте, незначні. Результати подаємо в рис. 6.

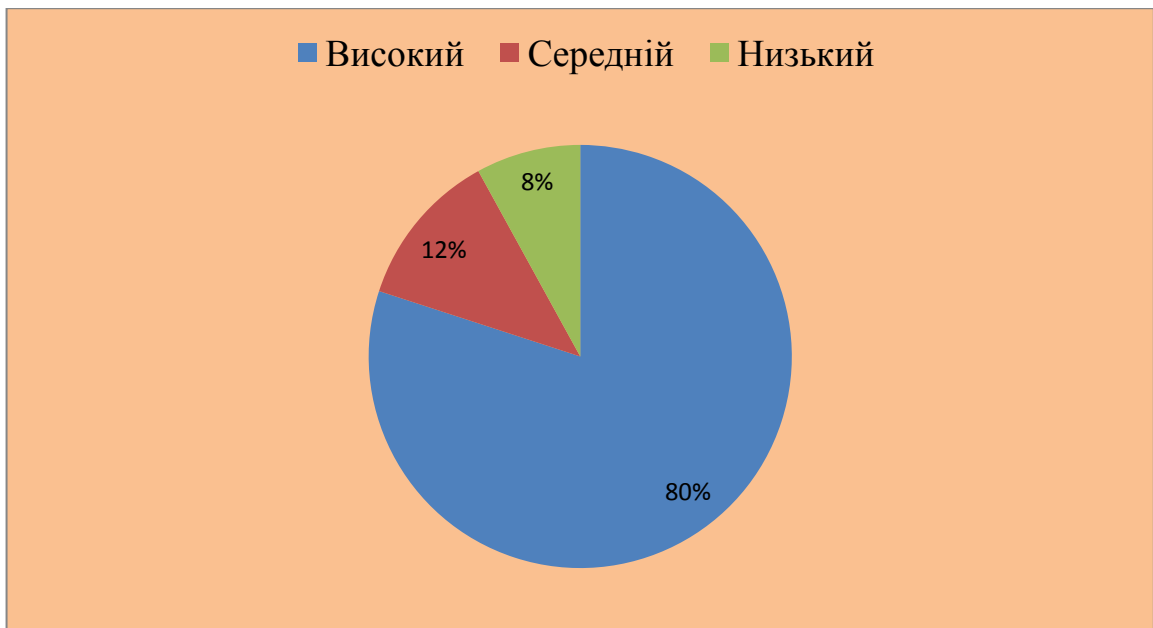

Рис. 6. Результат тестування щодо схильності дітей трудових мігрантів до дезадаптованої поведінки школярів з КГ

Отримані дані дозволяють зробити важливі для нашої роботи висновки:

- з дітьми трудових мігрантів необхідно працювати в цілісній системі батькам, психологу, соціальному педагогу, класному керівнику, соціальному працівнику;
- регулярно використовувати модель роботи соціально- працівників з вище зазначеними дітьми.

Дані діагностики на контрольному етапі свідчать про позитивну динаміку. Дані підтверджуємо рис.7 та рис.8.

Рівні медіаграмотності	Константувальний етап експерименту у %	Контрольний етап експерименту у %
Високий	70	12
Середній	27	38
Низький	3	50

Рис. 7. Динаміка рівнів схильності дітей трудових мігрантів ЕГ до девіантної поведінки

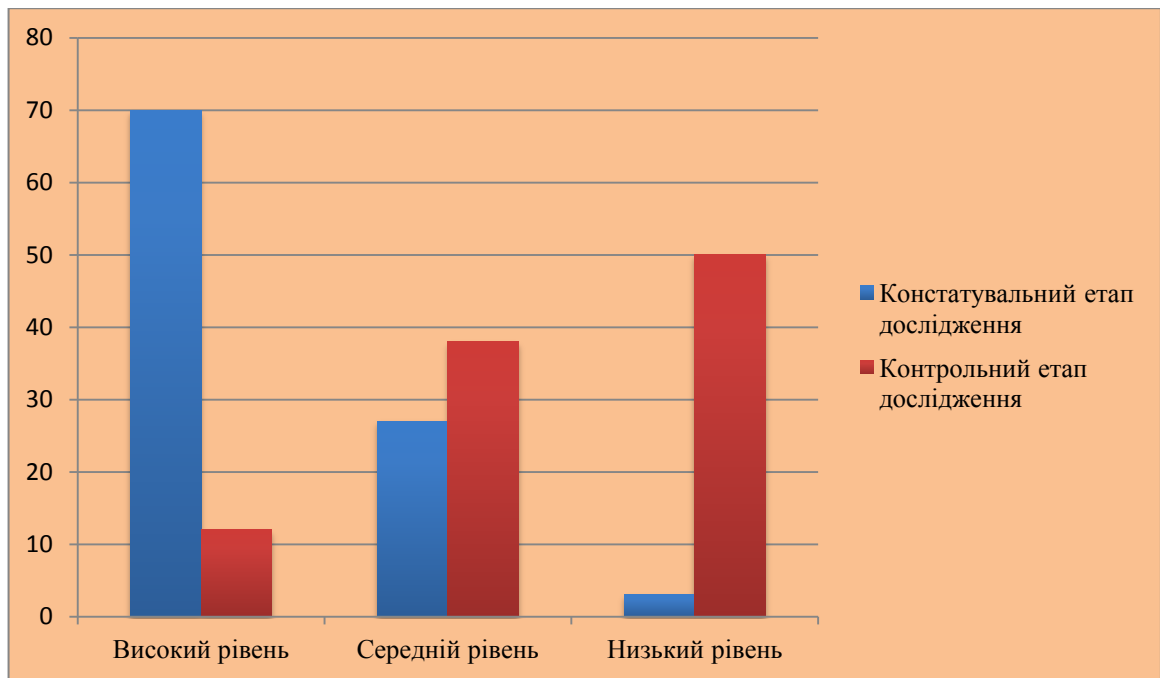

Рис. 8. Динаміка рівнів схильності дітей трудових мігрантів ЄГ до девіантної поведінки

Робота з дітьми проводилася систематично і цілеспрямовано, при цьому враховувалися вікові та індивідуальні особливості школярів. У ході впровадження розробленої нами моделі реалізації та взаємодії через організований соціально - педагогічний вплив на дітей трудових мігрантів, їхніх сімей та родичів, спеціалісти соціальних служб та загальноосвітніх навчальних закладів сприяли покращенню умов їхньої життєдіяльності, очікуваних результатів було досягнуто, також вони допомагали в налагодженні більш сприятливих взаємовідносин, забезпечували ефективну соціалізацію цих дітей. В подальшому доцільним вбачаємо проведення заходів щодо вдосконалення функціонування вказаної системи взаємодії у вже охоплених експериментальною діяльністю навчальних закладах та розширення сфери її впровадження шляхом залучення інших шкіл та соціальних служб.

Отже, можна констатувати, що при реалізації моделі соціально – педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів досягти позитивних результатів можна лише при взаємодії всіх суб’єктів діяльності, існує досить багато моделей реалізації соціально – педагогічної діяльності, але ефективною буде лише та,

яку можуть використати всі суб'єкти діяльності в послідовній взаємодії. Але постає питання чи може державний механізм регламентувати та регулювати дану діяльність? Чи можна буде досягти ефективних результатів, не беручи до уваги діяльність інших закладів, які також повинні брати участь у реалізації моделі соціально – педагогічної діяльності з дітьми трудових мігрантів? Тож з даного протиріччя виникає потреба у знаходженні ефективних шляхів удосконалення системи державного механізму соціально-педагогічної роботи щодо готовності соціальних працівників до розв'язання проблем дітей трудових мігрантів

2.3. Шляхи удосконалення системи державного механізму соціально-педагогічної роботи щодо готовності соціальних працівників до розв'язання проблем дітей трудових мігрантів

Узагальнення педагогічної теорії та практики з проблеми удосконалення системи державного механізму соціально-педагогічної роботи дозволяє сформулювати шляхи удосконалення системи державного механізму соціально-педагогічної роботи щодо готовності соціальних працівників до розв'язання проблем дітей трудових мігрантів.

Зважаючи на негативні аспекти та тенденції трудової міграції за кордон існує об'єктивна необхідність вироблення перспективних напрямів удосконалення державної політики відповідно до потреб соціального захисту неповнолітніх дітей, які залишаються в Україні без батьківського догляду, зокрема за такими напрямками:

З метою розв'язання зазначеної комплексної проблеми пропонуємо:

1. Розробити Концепцію соціального захисту дітей трудових мігрантів. Метою такої Концепції має стати визначення основних напрямків створення ефективної системи допомоги дітям трудових мігрантів, які тимчасово залишилися без батьків, шляхом створення закладів відповідного спрямування,

які надаватимуть соціальні послуги. Основними завданнями Концепції мають бути:

- 1) запровадження ефективних форм:
 - відновлення та/або підтримання психологічно-емоційного стану дітей трудових мігрантів в межах норми;
 - включення дитини в соціальне середовище;
 - адаптації до нових життєвих умов;
 - соціалізації (тих функцій, які сім'я з трудовим мігрантом (особливо при відсутності обох батьків) не може виконувати);
 - корекції уявлень про позитивну модель родини.
- 2) створення умов для опосередкованого технічними засобами спілкування дітей трудових мігрантів та батьків;
- 3) створення на базі вже існуючих соціальних служб структури, яка займатиметься справами сімей трудових мігрантів, в яких є діти;
- 4) проведення підготовки та перепідготовки відповідних фахівців;
- 5) створення методології вивчення стану дітей трудових мігрантів.

Реалізація Концепції дасть змогу:

- 6) оптимізувати мережу соціальних служб;
- 7) створити ефективну систему допомоги сім'ям трудових мігрантів, в яких є неповнолітні діти;
- 8) зменшити негативний вплив трудової міграції батьків на дитину;
- 9) забезпечити дотримання прав дитини за Міжнародною Конвенцією ООН;
- 10) створити статистичну звітність про дітей трудових мігрантів, яка буде репрезентативною та валідною.

2. Розробити єдину методологію визначення кількості трудових мігрантів та їх якісних характеристик, в тому числі і обліку залишених вдома дітей.

3. Внести зміни до законодавства з метою визнання дітей трудових мігрантів як таких, що опинилися у складних життєвих обставинах, зокрема викласти статтю 1, розділ I Закону України «Про соціальні послуги» у такий

редакції: «складні життєві обставини – обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, сирітством, психологічним чи психічним розладом, тимчасовою відсутністю батьківського піклування, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа об'єктивно не може вести нормальну життєдіяльність та брати участь у суспільному житті».

4. Створити на основі існуючих соціальних служб для сімей, дітей та молоді сектор допомоги дітям трудових мігрантів, зокрема з метою розбудови структури, відповідальної за справу сімей трудових мігрантів, в яких є діти, необхідне створення на базі існуючих соціальних служб допомоги [23] групи фахівців, які опікуватимуться виключно цією проблематикою та надаватимуть соціальні послуги дітям трудових мігрантів, їх батькам та тимчасовим опікунам у питаннях, пов'язаних із соціалізацією, вихованням та спілкуванням з дитиною.

5. Розробити навчально-методичний посібник для фахівців з соціальної роботи щодо допомоги дітям трудових мігрантів, зокрема з питань соціальної адаптації, профорієнтації, унормування мотивації тощо.

6. Для подолання формування нового покоління трудових мігрантів (переважно серед підлітків) ввести в школах, особливо в районах, де фіксується найбільше трудових мігрантів, позакласні курси ознайомлення з негативними проявами трудової міграції, які зазвичай є прихованими та/або не поміченими для підлітків, та формування позитивного уявлення свого майбутнього в Україні.

7. Для подолання проблем внутрісімейних відносин в родині, що стосуються питань розвитку та виховання дитини, розробити проект надання допомоги у формі психолого-педагогічного консультування сім'ї, що дозволить попереджати помилки у сімейному вихованні та дитячо-батьківські конфлікти.

8. Для подолання комунікативних проблем після повернення батьків додому (на короткий чи тривалий період) розробити рекомендації для батьків, які допоможуть зняти напруженість у безпосередньому спілкуванні з дитиною, розповсюдити їх серед українських діаспор та передати в кожную родину, де є трудовий мігрант.

9. З метою забезпечення якості виховання дітей трудових мігрантів шляхом виявлення опікуна дитини (якщо вона залишилася без догляду жодного з батьків) та встановлення належності догляду за дитиною необхідні:

- здійснення щільної співпраці між дирекцією школи, її соціальним психологом та працівником соціальної служби щодо виявлення дітей трудових мігрантів, в яких опікун (не обов'язково формально закріплений) неналежним чином виконує свої обов'язки щодо виховання, контролю та догляду за дитиною;

- у разі виявлення таких дітей: 1) закріплення за ними соціальних педагогів із соціальної служби допомоги, які працюватимуть з дітьми з необхідною частотою та/або 2) приділення додаткової уваги з боку шкільного соціального психолога.

Діти трудових мігрантів знаходяться у важкій ситуації соціального розвитку, оскільки на них здійснюється психологічний вплив. Відповідно, такі діти зазнають психологічних травм. Психологічна травма утворюється через те, що провідні соціальні потреби дітей трудових мігрантів залишаються не забезпеченими. Зокрема, потреба у стабільності і відчутті захищеності не забезпечується через те, що головні люди в житті дитини – батьки – не проживають разом з нею. Сам факт, що батьки лише періодично приїжджають, породжує відчуття нестабільності. Такі приїзди не компенсують відсутність постійного проживання з дітьми. Також, діти не відчувають емоційної близькості, оскільки замінити живе спілкування з матір'ю і батьком не може ніхто з інших родичів, а тим більше інші дорослі. Дуже негативно позначається те, що усвідомлення дитиною того, що вона є цінністю для своїх батьків, теж є не задоволеною, оскільки той факт, що вони залишають дитину саму, порушує впевненість важливості дитини для батьків[11].

Діти трудових мігрантів часто переживають через те, що не можуть реалізувати своїх основних соціальних потреб. Саме тому таким дітям необхідна соціально-психологічна допомога. Таку допомогу повинні надавати, в першу чергу, ті люди, котрі за своїм службовим обов'язком відповідають за їх розвиток та виховання: педагоги, психологи, соціальні працівники.

Вище була запропонована модель роботи із дітьми трудових мігрантів, проте, соціально-педагогічним та психологічним працівникам потрібно дотримуватися низки методичних рекомендацій, щоб упровадження комплексного механізму соціально-педагогічної роботи щодо готовності соціально-педагогічних та психологічних працівників до розв'язання проблем дітей трудових мігрантів було перспективним [22, с. 75].

Отже, ми хочемо наголосити, що до дітей трудових мігрантів потрібно ставитися з турботою та увагою. Варто запам'ятати, що навіть, коли в них гарна поведінка та вони є успішними у навчанні, їх психіка все одно травмована і часто зазнає перенапруження. Тому будь-яке необережне зауваження, нетактовне звернення вчителя, навіть жалість і співчуття оточуючих можуть важко переноситися ними, викликаючи непередбачувані наслідки.

Педагогам варто подбати про те, щоб дитина була зайнята справою відповідно до своїх уподобань (заняття в гуртках, секціях). Слід допомогти їй зайняти належне місце в колективі класу (дати їй цікаве та відповідальне громадське доручення, яке дитина буде спроможна виконати, допомогти потоваришувати з однокласниками). Потрібно слідкувати за тим, щоб така дитина не відставала в навчанні (організувати допомогу або, якщо потрібно, запропонувати готувати домашнє завдання в школі тощо), нормально харчувалася [15, с.41].

Особливу увагу дітям трудових мігрантів потрібно приділити також під час шкільних канікул та свят. Наприклад, щоб відволікти дитину від негативних домашніх вражень, педагог-організатор може залучити таких дітей до цікавих квестів, мандрівок, пікніків тощо. Школі необхідно турбуватися в першу чергу про літній відпочинок дітей трудових мігрантів.

Діти трудових мігрантів дуже часто відчують труднощі в навчанні. Здебільшого, це пов'язано з особливостями їхньої ситуації розвитку, через які виникає синдром дитячої гіперактивності, когнітивний дефіцит, невротичні прояви тощо. У цьому разі таким дітям необхідні спеціальні психокорекційні заходи: спеціальні заняття з розвитку сенсомоторики, пам'яті, уваги, інтелекту;

проводять тренінг навичок, заняття з розвитку мови, приділяють увагу формуванню мотивації досягнень та адекватної самооцінки.

Для дітей, у котрих проявляються риси психопатичного розвитку, потрібно запропонувати спеціальні психологічні впливи, спрямовані на змінення негативних особливостей особистості, що утворилися. Застосування психологічної корекції в роботі з молодшими школярами має ряд особливостей, пов'язаних зі специфікою дитячого віку: високою емоційною чутливістю дітей, недостатнім рівнем абстрактного мислення.

При дослідженні загально психологічних особливостей учнів цього віку слід, перш за все, звернути увагу на рівень інтелектуальної зрілості, особливості їх уваги та працездатності, наявність шкільної тривожності [43, с. 168]. Діти з сімей трудових мігрантів, особливо учні початкової школи, часто зіштовхуються з труднощами під час формулювання власних думок. Інколи вони можуть розповісти про конфлікти з учителем, однокласниками, про свої побоювання, але найчастіше це може відобразитися в їхній поведінці.

Оскільки ініціатива щодо необхідності психологічної корекції походить від учителя, необхідно перед початком психокорекційної роботи розпитати дитину та з'ясувати її ставлення до згаданої проблеми.

Для розв'язання проблем дитини психолог повинен уявляти собі як мінімум 3–4 різних шляхи та ознайомити з ними дитину. Це налаштовує дитину на співпрацю та надає психологу можливість працювати більш ефективно, використовуючи позитивне емоційне ставлення дитини до визначеного виду психокорекції.

Установлено, що результатом спеціально організованої, поетапно реалізованої та постійно контрольованої роботи щодо удосконалення шляхів удосконалення системи державного механізму соціально-педагогічної роботи щодо готовності соціальних працівників до розв'язання проблем дітей трудових мігрантів є розробка однієї Концепції соціального захисту дітей трудових мігрантів, основною метою якої стане визначення основних напрямків створення ефективною системи допомоги дітям трудових мігрантів, які тимчасово залишилися

без батьків, шляхом створення закладів відповідного спрямування, які надаватимуть соціальні послуги.

Висновки до розділу 2

Аналіз наукової педагогічної, психологічної, соціологічної літератури уможливив установити, що інституційно – методичне забезпечення соціально – педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів потребує удосконалення і його подальша реалізація у роботі соціальних працівників стає можливою тільки у разі мультидисциплінарної взаємодії суб'єктів соціально – педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів.

Спираючись на теоретиків соціальної педагогіки (О. Безпалько, А. Капська) констатовано, що взаємодія суб'єктів взаємодії в організації навчально-виховного процесу в навчальній школі може сприяти успішній соціалізації та інтеграції дитини у суспільство та змінити обставини, які заважають даному процесу.

З'ясовано, що якщо цілеспрямовано та систематично дотримуватися моделі психологічного супроводу соціально-педагогічного патронажу дітей трудових мігрантів, то результат буде оптимальним. За результатами дослідження ми бачимо, що кількість дітей із високим рівнем схильності до девіантної поведінки знизилася на підсумковому етапі експерименту.

Щоб впровадження моделі роботи соціально-педагогічних та психологічних працівників з дітьми трудових мігрантів було ефективним, соціально-педагогічним працівникам потрібно дотримуватися методичних рекомендацій щодо удосконалення шляхів удосконалення системи державного механізму соціально-педагогічної роботи щодо готовності соціальних працівників до розв'язання проблем дітей трудових мігрантів

ВИСНОВКИ

Узагальнення теоретичних і методичних аспектів уможливило розроблення шляхів удосконалення щодо механізму соціально-педагогічної роботи щодо готовності соціальних працівників до розв'язання проблем дітей трудових мігрантів.

1. Результати дослідження стану наукового розроблення проблеми соціально – педагогічної діяльності з дітьми трудових мігрантів засвідчили її недостатнє висвітлення у зарубіжній та вітчизняній науці. Застосування системного аналізу дозволило запропонувати шляхи вирішення означеної проблеми – систематизувати та класифікувати джерельну базу щодо цілей, змісту та особливостей роботи з датики дітьми . Адже проблема трудової міграції існує в Україні вже багато років. Виїзд батьків на заробітки за кордон та залишення дітей під наглядом бабусь, дідусів та інших родичів – осучаснена причина дитячої бездоглядності.

2. Визначено стан наукового розроблення проблеми захисту соціальних прав дітей трудових мігрантів. Вивчення аналітичного зріз стану наукового дослідження проблеми соціального захисту дітей трудових мігрантів, дозволило константувати, що вищезазначені проблеми ставлять перед українським суспільством та науковою спільнотою нові виклики, для подолання яких важливим є дослідження реального стану та окреслення перспектив щодо надання допомоги транснаціональним сім'ям та їх дітям у вирішенні їхніх соціальних проблем задля запобігання відтворення соціального сирітства наступними поколіннями. Ефективність і результативність соціально-педагогічної діяльності з дітьми трудових мігрантів будуть досягнуті за рахунок визначення їх концептуально – методичних аспектів взаємодії соціальних працівників з дітьми та членами їх сімей.

З'ясовано , що робота з дітьми трудових мігрантів вимагає перегляду усталених у ній стосунків і стереотипів: батьки є – і водночас вони відсутні, що утруднює вплив на дитину, заважає застосовувати єдині вимоги до неї і співпрацювати з сім'єю в інтересах і на захист дитини, вимагає уваги до дитини, її

потреб і проблем у позанавчальний час і в процесі навчання, турботи про її настрій, самопочуття, самооцінку, наміри. Особливої уваги вимагає дитина трудових мігрантів щодо формування в неї позитивної моделі сімейного життя, виховання, профорієнтації, громадянського, трудового і морального виховання, оскільки приклад батьків часто показує негативні зразки для наслідування. Робота з дітьми трудових мігрантів не вкладається сьогодні в жодну модель і технологію виховання.

3. Установлено, що для належного виконання своїх функцій, дистантна сім'я, потребує цілого комплексу заходів як на регіональному, так і на державному рівні. Ця проблема є досить актуальною та являє собою новий напрямок соціально - педагогічних досліджень.

Наголошено на тому, що узагальнений стан наукового дослідження проблеми соціального захисту дітей трудових мігрантів уможлиблює отримання цілісного теоретичного знання про проблеми таких дітей як соціального явища і феномену; дозволяє виявити причини, характер, наступність, результати соціально-виховних практик. Аналізуючі проблеми, що виникли перед українським суспільством ставлять перед науковою спільнотою нові виклики, для подолання яких важливим є дослідження реального стану та окреслення перспектив щодо надання допомоги транснаціональним сім'ям та їх дітям у вирішенні їхніх соціальних проблем задля запобігання відтворення соціального сирітства наступними поколіннями.

Обґрунтовано загально-теоретичні основи дослідження соціально – педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів, що дозволило у цілому актуалізувати ідею крізь призму сучасних тенденцій в соціальній роботі, а також розкрити проблеми концептуально - методичних аспектів взаємодії соціального працівника з дітьми трудових мігрантів у дискурсі сучасної теорії соціальної роботи.

4. Констатовано, що проблеми прояву дезадаптивної поведінки у дітей трудових мігрантів є на сьогодні для нашої країни дуже актуальною. Залишаючись без батьків під наглядом близьких родичів, діти відчувають брак

емоційного тепла, недостатню увагу до своїх справ з боку дорослих, а також отримують надмірну свободу та безконтрольність. Досвід роботи з дітьми трудових мігрантів показує, що вони стикаються з низкою серйозних труднощів психоемоційного характеру, схильні до депресивних станів і девіантної поведінки, а отже, потребують відповідного психологічного супроводу. При реалізації моделі соціально – педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів досягти позитивних результатів можна лише при взаємодії всіх суб'єктів діяльності, існує досить багато моделей реалізації соціально – педагогічної діяльності, але ефективною буде лише та, яку можуть використати всі суб'єкти діяльності в послідовній взаємодії

5. Розроблено ефективні шляхи удосконалення державного механізму соціально-педагогічної роботи щодо готовності соціальних працівників до розв'язання проблем дітей трудових мігрантів, що сприятиме удосконаленню процесу соціального навчання і виховання дітей трудових мігрантів. Отже, підсумовуючи сказане вище, хочемо зазначити, що від'їзд батьків на заробітки по-різному впливає на дітей, але найчастіше – негативно. Це пов'язано із тим, що батьки, які їдуть за кордон, щоб забезпечити майбутнє своїх дітей, не спроможні контролювати їхнє сьогодення. Отже, необхідна своєчасна допомога кожній дитині у вирішенні її життєвих проблем, педагогічна підтримка у розвитку дитячої індивідуальності. Це сприятиме успішному розвитку дитини, вибору шляху особистого самоствердження і самореалізації.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Перспективним вбачаємо подальше вивчення питань соціально – педагогічної діяльності з дітьми трудових мігрантів та забезпечення взаємодії в соціально-педагогічній діяльності загальноосвітньої школи та соціальних служб у процесі стимулювання дітей до участі у суспільному житті та успішній їх соціалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітично-інформаційна довідка про діяльність мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та закладів соціального обслуговування у 2011 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=138977
2. Варениця О. Соціально-психологічні проблеми дітей у родинях нелегальних трудових мігрантів / О. Варениця, О. Макаренко // Соціальна політика і соціальна робота, № 2–3, 2006. – С. 72–83.
3. Суспільство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://karpatnews.in.ua/news/30858-dity-zarobitchan- stanovliat-blyzko tretyny vsikh-ditei-okremykh-raioniv-zakarpattia.htm>.
4. Никитина Н. И. Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособ. для студ. пед. училищ и колледжей, обучающихся по специальности «Соц. педагогика» / Н. И. Никитина, М. Ф. Глухова. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2007. – 399 с.
5. International Migration Law: Glossary on Migration / International Organization for Migration [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.iom.int
6. Алешина Ю. Е. Спецпрактикум по социальной психологии: опрос, семейное и индивидуальное консультирование [Текст] / Ю. Е. Алешина, К. Е. Данилин, Е. М. Дубовская; МГУ им. М. В. Ломоносова, Фак. психологии, Каф. социал. психологии. – Москва: Изд-во МГУ, 1989. – 64 с.
7. Ашиток, Н. 2007. Проблеми сучасної української дискантної сім'ї. Молодь і ринок № 11/12(34/35):57-59.
8. Батьки і діти: соціальне самопочуття дітей в українських сім'ях / Г.В. Святненко, Л.С. Волинець. – К.: Логос, 2000. – 92 с.
9. В Украине создадут институт опеки над детьми трудовых мигрантов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://24.ua/news/show/id/16838.htm>
10. Венгер Г. С. Соціально-психологічні особливості рольових стосунків у дистантних сім'ях: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук:

- спец. 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи / Г. С. Венгер; СНУ імені В. Даля. – Северодонецьк, 2015. – 20 с.
11. Веретенко Т. Г. Соціально-педагогічна робота з дистантними сім'ями / Т. Г. Веретенко, Н. В. Заверико // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. – Вип. 444. – Чернівці ЧНУ, 2009. – С. 14-22.
12. Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/36097.html>
13. Галагузова М. А. Категориально-понятійні проблеми соціальної педагогіки / Минненур Ахметхановна Галагузова // Понятійний апарат педагогіки и образования: сб. науч. тр. / отв. ред. М. А. Галагузова. – Вип. 3. – Екатеринбург : Изд-во “СВ-6”, 1998. – С.168- 184.
14. Галенська Н. Тренінг соціальної адаптації дітей, батьки яких за кордоном. Авторська корекційно-розвивальна програма. / Н. Галенська // Соціальний педагог. – 2008. – № 3(15).
15. Гевчук Н. Організація виховної роботи з дітьми трудових мігрантів в умовах загальноосвітнього навчального закладу // Український науковий журнал „Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації”. – №2, 2011. – С. 387-390.
16. Гевчук Н. С. Виховання дітей трудових мігрантів в умовах соціально-педагогічного середовища: автореф. дис... канд. пед. наук: [спец.] 13.00.05; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2012. – 20 с.
17. Гринюк О. Соціально-педагогічна робота з дітьми трудових мігрантів / О. Гринюк, Н. Куб'як // Підготовка соціальних педагогів та соціальних працівників в Україні в контексті Болонського процесу: матеріали науково-практичної конференції (Чернівці 13-14 грудня 2007 року). – Чернівці: Рута, 2007. – С. 82-84.
18. Двіжона О.В., Тютюнник М.І. Засоби корекції емоційнопочуттєвої сфери дітей та підлітків із дистантних сімей. – Чернівці: Рута, 2006. – 214 с.

19. Джерело: Eurostat: Long-term residents by citizenship on 31 December of each year
20. Журба О. В. Поняття та сутність праці за кордоном та сучасної української трудової міграції / О. В. Журба // Форум права. — 2008. — № 1. — С. 130-133. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.nbuu.gov.ua
21. Загарницька І. Сучасне дитинство в контексті міграційних процесів: українські реалії [Електронний ресурс] // Вісник Інституту розвитку дитини Збірник наукових праць. — 2011. — Вип. 17. - Режим доступу до журн. : http://www.nbuu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Vird/2011_17/Pdf/32.pdf
22. Зайончовська Ж. Міграційна ситуація в сучасній Україні / Ж. Зайончовська // Людина і праця. — 2005. — № 6. — С. 31–37.
23. Зверева І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні : теорія і практика: Монографія / Ірина Дмитрівна Зверева. — К.: Правда Ярославичів, 1998. — 393 с
24. Зверева І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні : теорія і практика: Монографія / Ірина Дмитрівна Зверева. — К.: Правда Ярославичів, 1998. — 393 с.
25. Капська А. Й. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання): Навч. посіб. / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола; ред.: І. Зверева, Г. Лактіонова; Християн. дит. фонд. — К.: Наук. світ, 2001. — 129 с.
26. Карітас України. Звітні матеріали соціологічного дослідження «Діти трудових мігрантів: особливості соціальної поведінки» в рамках проекту «Допомога дітям вулиці» [Електронний ресурс]. — Львів, 2009. — Режим доступу : http://caritasua.org/index.php?option=com_content&task=view&id=220&Itemid=2
27. Католик Г. Діти трудових емігрантів: особливості особистісних конфліктів (опис психотерапевтичного досвіду) / Г. Католик // Вісник Львівського університету. Філософські науки, вип. 1, 2008. — С. 220–228.

- 28.Католик Г. З досвіду психотерапевтичної роботи з дітьми трудових емігрантів / Г. Католик. // Теоретичні та практичні аспекти дитячої та юнацької психотерапії. Матеріали регіональної науково-практичної конференції. – Львів: Компанія «Манускрипт», 2005. – С. 19–21.
- 29.Кирчів А. Трудова міграція і національна безпека України / Андрій Кирчів [Електронний ресурс]: доповідь на круглому столі 7 жовтня 2004 р., Львів, ЛНУ ім. І. Франка. – Режим доступу: – Загол. з екрану. – Мова укр.
- 30.Кирчів А. Трудова міграція і національна безпека України / Андрій Кирчів [Електронний ресурс]: доповідь на круглому столі 7 жовтня 2004 р., Львів, ЛНУ ім. І. Франка. – Режим доступу: – Загол. з екрану. – Мова укр.
- 31.Кірик Т. Заробітчанські діти / Т. Кірик // Подільські вісті. – 2005.– №21. – С. 2.
32. Кірик Т. Заробітчанські діти / Т. Кірик // Подільські вісті. – 2005.– №21. – С. 2.
- 33.Ковальчук А. Психологічні наслідки трудової міграції для мігрантів та їхніх сімей / А. Ковальчук [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://vuzlib.com.ua/articles/book/12600-Psikholog%D1%96chn%D1%96_nasl%D1%96dki_tru/1.html
- 34.Ковальчук А. Уявлення про сім'ю в дітей трудових емігрантів / А. Ковальчук // Дитяча та юнацька психотерапія: теорія і практика / за заг. ред Г. В. Католик. – Львів: Астролбія, 2009. – С. 134–141.
- 35.Колесник А. Корекційна тренінгова програма по роботі з дітьми трудових мігрантів / А. Колесник // Соціальний педагог. Шкільний світ. – 2008. – № 11(23).– С. 4-6
- 36.Комісарова Т. Соціально-педагогічний патронаж дітей «групи ризику» / Т. Комісарова // Соціальний педагог. Шкільний світ. – 2008. – № 12(24). – С. 41

37. Конституція України https://web.znu.edu.ua/psychologicalservice/docs/normatyvni_dokumenty/konstitutsiya-ukrayini.pdf
38. Коррекционная педагогика в начальном образовании : учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / [Г. Ф. Кумарина, М. Э. Вайнер, Н. Куб'як, Ю. Н. Вьюнкова и др.]; под ред. Г. Ф. Кумариной. – М. : Изд. центр “Академия”, 2001. – 320 с. – С.56-61.
39. Крупник І. Р. Особливості уявлень дітей трудових мігрантів про майбутнє сімейне життя: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.05 – «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / І. Р. Крупник; Херсонський державний університет. – Херсон, 2015. – 20 с.
40. Левцун О. Зовнішня трудова міграція в Україні як демографічна проблема / О. Левцун [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – Загол. з екрану. – Мова укр.
41. Левцун О. Зовнішня трудова міграція в Україні як демографічна проблема / О. Левцун [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – Загол. з екрану. – Мова укр.
42. Левченко К. Проблеми дітей трудових мігрантів: результати дослідження Міжнародного жіночого правозахисного центру “Ла Страда– Україна” у співпраці з Українським інститутом соціальних досліджень ім. Олександра Яременка / К. Левченко, І. Шваб. – 2007 р. – 4 с
43. Левченко К. Проблеми дітей трудових мігрантів: результати дослідження Міжнародного жіночого правозахисного центру “Ла Страда– Україна” у співпраці з Українським інститутом соціальних досліджень ім. Олександра Яременка / К. Левченко, І. Шваб. – 2007 р. – 4 с.
44. Левченко К., Трубавіна І., Євсюкова М. Захист прав дітей трудових мігрантів: правові та організаційні засади // Соціальний педагог. – №8 (20), 2008. – С. 42-55.
45. Левченко К., Трубавіна І., Євсюкова М. Захист прав дітей трудових мігрантів: правові та організаційні засади // Соціальний педагог. – №8 (20), 2008. – С. 42-55.

46. Лизун І. Ф. Соціальні потреби дітей трудових мігрантів [Електронний ресурс] // педагогічний альманах. – 2011. – Вип. 11. - Режим доступу до журн.
: http://www.nbu.gov.ua/PORTAL/soc_gum/pedalm/texts/2011_11/042.pdf
47. Майданік І. Особливості функціонування сімей трудових мігрантів / Ірина Майданік // Матеріали науково-практичної конференції “Тенденції розвитку сучасної сім’ї в Україні”. – К. – С. 139-140.
48. Майданік І. Особливості функціонування сімей трудових мігрантів / Ірина Майданік // Матеріали науково-практичної конференції “Тенденції розвитку сучасної сім’ї в Україні”. – К. – С. 139-140.
49. Маланцева О. Інтеграція дітей мігрантів в систему освіти / О. Маланцева // Соціальна педагогіка: Діловий журнал для соціальних робітників і педагогів. – 2009. – № 1. – С. 76-79.
50. Міграція в Україні : факти і цифри [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iom.org.ua/ua/pdf/Facts&Figures_b5_ua_f.pdf
51. Міграція як європейський виклик на прикладі України // Аналітичний огляд, Берлін, 28-29 лютого 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rauci.org/.../cGF1Y2lfZmlsZXh0Njg4.p.
52. Мочерний С. В. Економічна теорія: навч. посіб. – Київ: ВЦ „Академія”, 2008. – 640 с.
53. Мустаєва Ф. А. Социальная педагогика : учеб. для вузов / Ф. А. Мустаева. – М., 2003. – 528 с. – С.98-103.
54. Найбільш помітною діяльністю є фонди Open Ukraine, Карітас, Ла-Страда Україна, Міжнародного інституту освіти, культури та зв’язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» (МІОК).
55. Населення України. Трудова еміграція в Україні. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. — 233 с.
56. Овчарова Р. В. Практическая психология в начальной школе / Р. В. Овчарова. – М. : ТУ “Сфера”, 1996. – 240 с.- С.48-53.

57. Пенішкевич Д. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи із дистантними сім'ями / Д. І. Пенішкевич // Наук. вісник Чернів. ун-ту. – 2005. – Вип. 225. Педагогіка та психологія. – С. 89–93.
58. Пенішкевич О. Подолання важковиховуваності у дітей із дистантних сімей. – К.: Сяйво, 2004. – 520 с.
59. Пігіда В. М. Аналіз стану та проблем дітей трудових мігрантів в Україні [Електронний ресурс] // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 9 (196). – с. 113. - Режим доступу до журн. :
http://alma-mater.lnpu.edu.ua/magazines/visnyk/2010/9_2010_ped.pdf#page...
60. Пігіда, В. М. 2008. Проблема зовнішньої трудової міграції населення: соціально-педагогічний аспект. Соціальна педагогіка: теорія та практика № 4:12-17.
61. Почути кожную дитину // Офіційне Інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.president.gov.ua/news/26220.html?PrintVersion>.
62. Правові основи міжнародної економічної діяльності: [навч. посіб.] / С. В. Фомішин, І. Д. Шутак. — Київ: Кондор, 2009. — 454 с.
63. Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року : указ Президента України від 22.10.2012 р. № 609/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/609/2012>
64. Про соціальні послуги : закон України від 18.10.2012 р. № 966–15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966–15>
65. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації [за заг. ред. К. Левченко]. – К., 2006. – 63 с
66. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації [за заг. ред. К. Левченко]. – К., 2006. – 63 с.

- 67.Савель І. С. Психологічний супровід дітей трудових мігрантів в умовах загальноосвітнього навчального закладу: навч.-метод. посібник / І. С. Савель; за ред. проф. Р. Х. Вайноли. – Кам'янець-Подільський, 2011. – 121 с.
- 68.Самарська М. В. Профілактика та корекція депресивних станів дітей трудових мігрантів / М. В. Самарська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/school/lessons_summary/psychology/14045/
- 69.Слюсаревський М. М. Психологія міграції: навч. посібник / М. М. Слюсаревський, О. Є. Блінова; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград: ТОВ «Імекс ЛТД», 2013. – 244 с.
- 70.Соціальна педагогіка : теорія і технології: Підручник [за ред. І.Д. Зверєвої]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.
- 71.Соціальна педагогіка: Підручник [за ред. проф. А. Й. Капської]. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.
- 72.Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів : навч.-метод. посібн. / В. Л. Андрєєнкова, Т. Г. Веретено, Т. О. Дорошок [та ін.] / Укр. наук.-метод. центр практ. психології та соц. роботи ; Міжнар. жін. правозахисний центр «Ла Страда – Україна» ; за заг. ред. К. Б. Левченко. – Харків : Чальцев, 2008. – 384 с.
- 73.Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: навч.-метод. посіб. / [Андрєєнкова В. Л., Веретено Т. Г., Дорошок Т. О. та ін.] ; за заг. ред. Левченко К. Б. – Х.: Чальцев, 2008. – 384с
74. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів : навч.-метод. посіб. / [Андрєєнкова В. Л., Дорошок Т. О., Євсюкова М. В. та ін.] ; за заг. ред. Левченко К. Б. – К. : ФОП “Купріянова”, 2007. – 240 с.
- 75.Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: навч.-метод. посіб. / [Андрєєнкова В. Л., Веретено Т. Г., Дорошок Т. О. та ін.] ; за заг. ред. Левченко К. Б. – Х.: Чальцев, 2008. – 384с.

76. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів : навч.-метод. посіб. / [Андреєнкова В. Л., Дорошок Т. О., Євсюкова М. В. та ін.] ; за заг. ред. Левченко К. Б. – К. : ФОП “Купріянова”, 2007. – 240с. – С. 35-38.
77. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: навч.-метод. посіб. / Андреєнкова В. Л., Дорошок Т. О., Євсюкова М. В. [та ін.]; за заг. ред. Левченко К. Б. – Київ: ФОП „Купріянова”, 2007. – 240 с.
78. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів : [навч.-метод. посібник] / за ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавінової, І. І. Цушка. – К. : ФОП „Купріянова”, 2007. – 240 с.
79. Сподар В. С. Діти трудових мігрантів / В. С. Сподар // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2009. – № 4. – С. 14-18.
80. Толстоухова С. В. Організаційно-педагогічні основи функціонування системи соціальних служб для молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Теорія та історія педагогіки” / С. В. Толстоухова. – К. : Ін-т педагогіки, 2002. – 24 с
81. Трубавіна І .М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім’єю [Навч. посіб] – К. : ДЦССМ , 2003. – 132 с. – С.89-95.
82. Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=10277745&cat_id=34989
83. Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=243114144
84. Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246490450
85. Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=243250570
86. Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244295546

87. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика : [монографія] / Сергій Якович Харченко. – Луганськ : “Альма-матер”, 2006. – 320 с
88. Хлюпін В. Робота з дітьми мігрантів в школі / В. Хлюпін // Соціальна педагогіка: Діловий журнал для соціальних робітників і педагогів. – 2009. – № 1. – С. 71-76.
89. Школьная дезадаптация. Карта наблюдений Д. Стотта // Рабочая книга школьного психолога / [Под ред. И. В. Дубровиной]. – М. : Просвещение, 2001. – С. 168
90. Эйдемиллер Э. Г. Семейный диагноз и семейная психотерапия: учеб. пособ. для врачей и психологов / Э. Г. Эйдемиллер, И. В. Добряков, И. М. Никольская. – СПб.: Речь, 2006. – 352 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

ТЕСТ
ВИЗНАЧЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ
(А. Орел)

Інструкція до тесту

Перед вами є ряд тверджень. Вони стосуються деяких сторін вашого життя, вашого характеру, звичок. Прочитайте перше твердження і вирішите чи вірно дане твердження по відношенню до вас.

- Якщо вірно, то на бланку відповідей поряд з номером, відповідним твердженням, в квадратику поставте цифру «1».
- Якщо воно невірно, то поставте цифру «0»
- Якщо вам важко відповісти, то постарайтеся вибрати варіант відповіді, який все-таки більше відповідає вашу думку.

Варіант для хлопців
П.І.Б.

Група № _____ Вік (загальна кількість років) _____

1. Я віддаю перевагу одягу неяскарих, приглушених тонів.
2. Буває, що я відкладаю на завтра те, що повинен зробити сьогодні.
3. Я охоче записався б добровольцем для участі в будь-яких бойових діях.
4. Буває, що іноді я сварюся з батьками.
5. Той, хто в дитинстві не бився, виростає «маминим синочком» і нічого не може добитися в житті.
6. Я би взявся за небезпечну для життя роботу, якби за неї добре платили.
7. Іноді я відчуваю таке сильне занепокоєння, що просто не можу всидіти на місці.
8. Іноді буває, що я трохи надутий.
9. Якби мені довелося стати військовим, то я хотів би бути льотчиком-винищувачем.
10. Я ціную в людях обережність і обачність.
11. Тільки слабкі і боягузливі люди виконують усі правила і закони.
12. Я волів би роботу, пов'язану зі змінами та подорожами.
13. Я завжди кажу тільки правду.
14. Якщо людина в міру і без шкідливих наслідків вживає збуджуючі, які впливають на психіку речовини - це цілком нормально.
15. Навіть якщо я злюся, то намагаюся не вдаватися до лайок.
16. Я думаю, що мені б сподобалося полювати на левів.
17. Якщо мене образили, то я обов'язково повинен помститися.

18. Людина повинна мати право випивати стільки, скільки вона хоче.
19. Якщо мій приятель спізнюється до призначеного часу, то я, зазвичай, зберігаю спокій.
20. Мені, зазвичай, ускладнює роботу вимога зробити її до певного терміну.
21. Іноді я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де належить.
22. Деякі правила і заборони можна відкинути, якщо відчуваєш сильний сексуальний (статевий) потяг.
23. Я іноді не слухаюсь батьків.
24. Якщо при покупці автомобіля мені доведеться вибирати між швидкістю і безпекою, то я виберу безпеку.
25. Я думаю, що мені сподобалося б займатися боксом.
26. Якби я міг вільно вибирати професію, то став би дегустатором вин.
27. Я часто відчуваю потребу в гострих відчуттях.
28. Іноді мені так і хочеться зробити собі боляче.
29. Моє ставлення до життя добре описує прислів'я: «Сім разів відміряй, один раз відріж».
30. Я завжди купую квитки в громадському транспорті.
31. Серед моїх знайомих є люди, які пробували одурманюючі токсичні речовини.
32. Я завжди виконую обіцянки, навіть якщо мені це не вигідно.
33. Буває, що мені так і хочеться вилятися.
34. Мають рацію люди, які в житті йдуть з прислів'ям: «Якщо не можна, але дуже хочеться, то можна».
35. Бувало, що я випадково потрапив у бійку після вживання спиртних напоїв.
36. Мені рідко вдається змусити себе продовжувати роботу після низки образливих невдач.
37. Якби в наш час проводилися б бої гладіаторів, то я б обов'язково приймав в них участь.
38. Буває, що іноді я говорю неправду.
39. Терпіти біль на зло всім буває навіть приємно.
40. Я краще погоджуся з людиною, ніж стану сперечатися.
41. Якби я народився в давні часи, то став би шляхетним розбійником.
42. Якщо немає іншого виходу, то суперечку можна вирішити і бійкою.
43. Бували випадки, коли мої батьки, інші дорослі висловлювали занепокоєння з приводу того, що я трохи випив.
44. Одяг повинен з першого погляду виділяти людину серед інших в натовпі.
45. Якщо в кінофільмі немає жодної пристойної бійки - це погане кіно.
46. Коли люди прагнуть до нових незвичайних відчуттів і переживань - це нормально.
47. Іноді я сумую на уроках.
48. Якщо мене хтось випадково зачепив в натовпі, то я обов'язково вимагатиму від нього вибачень.

49. Якщо людина дратує мене, то готовий висловити йому все, що я про неї думаю.
50. Під час подорожей і поїздок я люблю відхилитися від звичайних маршрутів.
51. Мені б сподобалася професія дресирувальника хижих звірів.
52. Якщо вже ти сів за кермо мотоцикла, то варто їхати тільки дуже швидко.
53. Коли я читаю детектив, то мені часто хочеться, щоб злочинець пішов від переслідування.
54. Іноді я просто не можу втриматися від сміху, коли чую непристойний жарт.
55. Я намагаюся уникати в розмові виразів, які можуть збентежити оточуючих.
56. Я часто засмучуюсь через дрібниці.
57. Коли мені заперечують, я часто вибухаю і відповідаю різко.
58. Мені більше подобається читати про пригоди, ніж про любовні історії.
59. Щоб отримати задоволення, варто порушити деякі правила і заборони.
60. Мені подобається бувати в компаніях, де в міру випивають і веселяться.
61. Мене дратує, коли дівчата курять.
62. Мені подобається стан, який наступає, коли в міру і в хорошій компанії вип'єш.
63. Бувало, що у мене виникало бажання випити, хоча я розумів, що зараз не час і не місце.
64. Сигарета в скрутну хвилину мене заспокоює.
65. Мені легко змусити інших людей боятися мене, і іноді заради забави я це роблю.
66. Я зміг би своєю рукою стратити злочинця, справедливо засудженого до вищої міри покарання.
67. Задоволення - це головне, до чого варто прагнути в житті.
68. Я хотів би взяти участь в автомобільних гонках.
69. Коли у мене поганий настрій, до мене краще не підходити.
70. Іноді у мене буває такий настрій, що я готовий першим почати бійку.
71. Я можу згадати випадки, коду я був таким злим, що хапав першу-ліпшу під руку річ і ламав її.
72. Я завжди вимагаю, щоб оточуючі поважали мої права.
73. Мені сподобалося б стрибати з парашутом.
74. Шкідливий вплив на людину алкоголю і тютюну сильно перебільшують.
75. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось вдарить мене.
76. Я не отримую задоволення від відчуття ризику.
77. Коли людина в запалі суперечки вдається до «сильних» виразами - це нормально.
78. Я часто не можу стримати свої почуття.
79. Бувало, що я запізнювався на уроки.
80. Мені подобаються компанії, де всі жартують один над одним.
81. Секс повинен займати в житті молоді одне з головних місць.
82. Часто я не можу втриматися від суперечки, якщо хтось не згоден зі мною.
83. Іноді траплялося, що я не виконував домашнє завдання.

Продовження додатка А

84. Я часто здійснюю вчинки під впливом миттєвого настрою.
 85. Мені здається, що я не здатний вдарити людину.
 86. Люди справедливо обурюються, коли дізнаються, що злочинець залишився безкарним.
 87. Буває, що мені доводиться приховувати від дорослих деякі свої вчинки.
 88. Наївні простаки самі заслуговують того, щоб їх обманювали.
 89. Іноді я буваю так роздратований, що стукаю по столу кулаком.
 90. Тільки несподівані обставини і почуття небезпеки дозволяють мені по-справжньому проявити себе.
 91. Я б спробував яке-небудь притуплювала речовина, якби твердо знав, що це не зашкодить моєму здоров'ю і не спричинить покарання.
 92. Коли я стою на мосту, то мене іноді так і тягне стрибнути вниз.
 93. Будь-яка бруд мене лякає або викликає сильну огиду.
 94. Коли я злюся, то мені хочеться кого-небудь вдарити.
 95. Я вважаю, що люди повинні повністю відмовитися вживання спиртних напоїв.
 96. Я б міг на спір залізи на високу фабричну трубу.
 97. Часом я не можу впоратися з бажанням заподіяти біль іншим людям.
 98. Я міг би після невеликих попередніх пояснень управляти вертольотом.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
91	92	93	94	95	96	97	98		

Позначення відповідей: «так» - 1, «ні» - 0

ТЕСТ**ВИЗНАЧЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ (А. Орел)***Інструкція до тесту*

Перед вами є ряд тверджень. Вони стосуються деяких сторін вашого життя, вашого характеру, звичок. Прочитайте перше твердження і вирішіть чи вірно дане твердження по відношенню до вас.

- Якщо вірно, то на бланку відповідей поряд з номером, відповідним твердженню, в квадратику поставте цифру «1».
- Якщо воно невірне, то поставте цифру «0»
- Якщо вам важко відповісти, то постарайтеся вибрати варіант відповіді, який все-таки більше відповідає вашу думку.

Варіант для дівчат

П.І.Б.

Група	№	Вік	(загальна кількість років)
-------	---	-----	----------------------------

1. Я прагну в одязі слідувати найсучаснішою моді чи навіть випереджати її.
2. Буває, що я відкладаю на завтра те, що повинна зробити сьогодні.
3. Якби була така можливість, то я б із задоволенням пішла служити в армію.
4. Буває, що іноді я сварюся з батьками.
5. Щоб домогтися свого, дівчина іноді може і побитися.
6. Я б взялася за небезпечну для здоров'я роботу, якби за неї добре платили.
7. Іноді я відчуваю таке сильне занепокоєння, що просто не можу всидіти на місці.
8. Я іноді люблю трохи попліткувати.
9. Мені подобаються професії, пов'язані з ризиком для життя.
10. Мені подобається, коли мій одяг і зовнішній вигляд дратують людей старшого покоління.
11. Тільки дурні й боязкі люди виконують усі правила і закони.
12. Я вважала за краще б роботу, пов'язану зі змінами та подорожами, навіть якщо вона небезпечна для життя.
13. Я завжди кажу тільки правду.
14. Якщо людина в міру і без шкідливих наслідків вживає збуджуючі і впливають на психіку речовини - це нормально.
15. Навіть якщо я злюся, то намагаюся нікого не лаяти.
16. Я з задоволенням дивлюся бойовики.
17. Якщо мене образили, то я обов'язково повинна помститися.
18. Людина повинна мати право випивати, скільки вона хоче і де він хоче.
19. Якщо моя подруга спізнюється до призначеного часу, то я зазвичай зберігаю спокій.
20. Мені часто буває важко зробити роботу до точно визначеного терміну.
21. Іноді я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де належить.
22. Деякі правила і заборони можна відкинути, якщо чого-небудь сильно хочеш.
23. Бувало, що я не слухалася батьків.
24. В автомобілі я більше ціную безпеку, ніж швидкість.

25. Я думаю, що мені сподобалося б займатися карате або схожим видом спорту.
26. Мені б сподобалася робота офіціантки в ресторані.
27. Я часто відчуваю потребу в гострих відчуттях.
28. Іноді мені так і хочеться зробити собі боляче.
29. Моє ставлення до життя добре описує прислів'я: «Сім разів відміряй, один раз відріж».
30. Я завжди плачу за проїзд в громадському транспорті.
31. Серед моїх знайомих є люди, які пробували одурманюючі токсичні речовини.
32. Я завжди виконую обіцянки, навіть якщо мені це не вигідно.
33. Чи буває, що мені так і хочеться вилятися.
34. Мають рацію люди, які в житті йдуть прислів'ї: «Якщо не можна, але дуже хочеться, то можна».
35. Бувало, що я випадково потрапляла в неприємну історію після вживання спиртних напоїв.
36. Я часто не можу змусити себе продовжувати будь-яке заняття після прикрої невдачі.
37. Багато заборони у сфері сексу старомодні і їх можна відкинути.
38. Буває, що іноді я говорю неправду.
39. Терпіти біль на зло всім буває навіть приємно.
40. Я краще погоджуся з людиною, ніж стану сперечатися.
41. Якби я народилася в давні часи, то стала б благородної розбійницею.
42. Домагатися перемоги в суперечці потрібно за всяку ціну.
43. Бували випадки, коли мої батьки, інші дорослі висловлювали занепокоєння з приводу того, що я трохи випила.
44. Одяг повинен з першого погляду виділяти людину серед інших в натовпі.
45. Якщо в фільмі немає жодної пристойної бійки - це погане кіно.
46. Коли люди прагнуть до нових незвичайних відчуттів і переживань - це нормально.
47. Буває я сумую на уроках.
48. Якщо мене хтось випадково зачепив в натовпі, то я обов'язково вимагатиму від нього вибачень.
49. Якщо людина дратує мене, то я готова висловити йому все, що про нього думаю.
50. Під час подорожей і поїздок я люблю відхилятися від звичайних маршрутів.
51. Мені б сподобалася професія дресирувальниці хижих звірів.
52. Мені подобається відчувати швидкість при швидкій їзді на автомобілі і мотоциклі.
53. Коли я читаю детектив, то мені часто хочеться, щоб злочинець пішов від переслідування.
54. Чи буває, що я з цікавістю слухаю непристойний, але смішний анекдот.

55. Мені подобається іноді бентежити і ставити в незручне становище оточуючих.
56. Я часто засмучуюсь через дрібниці.
57. Коли мені заперечують, я часто вибухаю і відповідаю різко.
58. Мені більше подобається читати про криваві злочини або про катастрофи.
59. Щоб отримати задоволення, варто порушити деякі правила і заборони.
60. Мені подобається бувати в компаніях, де в міру випивають і веселяться.
61. Я вважаю цілком нормальним, якщо дівчина курить.
62. Мені подобається стан, які настає, коли в міру і в хорошій компанії вип'єш.
63. Бувало, що у мене виникало бажання випити, хоча я розуміла, що зараз не час і не місце.
64. Сигарета в скрутну хвилину мене заспокоює.
65. Деякі люди побоюються мене.
66. Я б хотіла бути присутньою при страті злочинця, справедливо засудженого до вищої міри покарання ..
67. Задоволення - це головне, до чого варто прагнути в житті.
68. Якби могла, то із задоволенням взяла участь би в автомобільних гонках.
69. Коли у мене поганий настрій, до мене краще не підходити.
70. Іноді у мене буває такий настрій, що я готова першим почати бійку.
71. Я можу згадати випадки, коли я настільки розлютилася, що хапала першу-ліпшу під руку річ і ламала її.
72. Я завжди вимагаю, щоб оточуючі поважали мої права.
73. Мені б хотілося з цікавості стрибнути з парашутом.
74. Шкідливий вплив алкоголю і тютюну на людину сильно перебільшують.
75. Щасливі ті, хто вмирають молодими.
76. Я отримую задоволення, коли трохи ризикую.
77. Коли людина в запалі суперечки вдається до лайок - це допустимо.
78. Я часто не можу стримати свої почуття.
79. Бувало, що я спізнювалася на уроки.
80. Мені подобаються компанії, де всі жартують один над одним.
81. Секс повинен займати в житті молоді одне з головних місць.
82. Часто я не можу втриматися від суперечки, якщо хтось не згоден зі мною.
83. Іноді траплялося, що я не виконувала шкільне домашнє завдання.
84. Я часто здійснюю вчинки під впливом миттєвого настрою.
85. Бувають випадки, коли я можу вдарити людину.
86. Люди справедливо обурюються, коли дізнаються, що злочинець залишився безкарним.
87. Буває, що мені доводиться приховувати від дорослих деякі свої вчинки.
88. Наївні простаки самі заслуговую того, щоб їх обманювали.
89. Іноді я буваю так роздратована, що голосно кричу.
90. Тільки несподівані обставини і почуття небезпеки дозволяють мені посправжньому проявити себе.

Продовження додатка А

91. Я б спробувала яке-небудь притуплювала речовина, якби твердо знала, що це не зашкодить моему здоров'ю і не спричинить покарання.
92. Коли я стою на мосту, то мене іноді так і тягне стрибнути вниз.
93. Будь-яка бруд мене лякає або викликає сильну огиду.
94. Коли я злюся, то мені хочеться голосно вилаяти винуватця моїх неприємностей.
95. Я вважаю, що люди повинні відмовитися від будь-якого вживання спиртних напоїв.
96. Я б із задоволенням покотилася б на гірських лижах з крутого схилу.
97. Іноді, якщо хтось завдає мені болю, то це буває навіть приємно.
98. Я б із задоволенням займалася в басейні стрибками з вишки.
99. Мені іноді не хочеться жити.
100. Щоб домогтися успіху в житті, дівчина повинна бути сильною і вміти постояти за себе.
101. По-справжньому поважають тільки тих людей, хто викликає в оточуючих страх.
102. Я люблю дивитися виступи боксерів.
103. Я можу вдарити людину, якщо вирішу, що він серйозно образив мене.
104. Я вважаю, що поступитися в суперечці - це означає показати свою слабкість.
105. Мені подобається готувати, займатися домашнім господарством.
106. Якби я могла прожити життя заново, то я б хотіла стати чоловіком, а не жінкою.
107. В дитинстві мені хотілося стати актрисою чи співачкою.
108. В дитинстві я була завжди байдужа до гри в ляльки.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
101	102	103	104	105	106	107	108		

Позначення відповідей: «так» - 1, «ні» - 0

КЛЮЧ

Кожній відповіді, при збігу з ключем, присвоюється один бал, підраховується первинний сумарний бал.

1. Шкала установки на соціально-бажані відповіді.

Відповіді «так»: 13, 30, 32.

Відповіді «ні»: 2, 4, 8, 21, 23, 33, 38, 47, 54, 79, 83, 87.

2. Шкала схильності до подолання норм і правил.

Відповіді «так»: 11, 22, 34, 41, 44, 50, 53, 59, 80, 88, 91.

Відповіді «ні»: 1, 10, 55, 61, 86, 93.

3. Шкала схильності до адиктивної поведінки.

Відповіді «так»: 14, 18, 22, 26, 27, 31, 34, 35, 43, 46, 59, 60, 62, 63, 64, 67, 74, 81, 91.

Відповіді «ні»: 95.

4. Шкала схильності до саморуйнівної поведінки (суїцид).

Відповіді «так»: 3, 6, 9, 12, 16, 27, 28, 37, 39, 51, 52, 58, 68, 73, 90, 91, 92, 96, 98.

Відповіді «ні»: 24, 76.

5. Шкала схильності до агресії та насильства.

Відповіді «так»: 3, 5, 16, 17, 25, 37, 42, 45, 48, 49, 51, 65, 66, 70, 71, 72, 77, 82, 89, 94, 97.

Відповіді «ні»: 15, 40, 75, 85.

6. Шкала вольового контролю емоційних реакцій.

Відповіді «так»: 7, 20, 36, 49, 56, 57, 69, 70, 71, 78, 84, 89, 94.

Відповіді «ні»: 19, 29.

7. Шкала схильності до деліквентної поведінкою.

Відповіді «так»: 18, 26, 31, 34, 35, 42, 43, 44, 48, 52, 62, 63, 64, 67, 74, 91, 94.

Відповіді «ні»: 55, 61, 86.

Додаток Б

ТРЕНІНГ ДЛЯ БАТЬКІВ НА ТЕМУ «Вирішення конфліктних ситуацій»

Конфлікти – це норма життя.

*Коли вам здається, що у вашому житті немає конфліктів,
перевірте, чи є у вас пульс.*

Ч. Ліксон

Мета: поглибити знання про конфлікт; вчити використовувати у спілкуванні з іншими людьми тактику співробітництва; знаходити конструктивні способи вирішення проблемних ситуацій; працювати над розвитком професійної рефлексії; відпрацювання навичок формування позитивного психологічного клімату в колективі.

Матеріали: аркуші паперу; стікери; ручки; фломастери; ватмани; таблиця «Правила роботи»; плакат «Що є позитивного у конфлікті?»; плакат «Способи вирішення конфліктів».

Час: 1 година 40 хвилин

Хід заняття

1. Привітання

- Сьогодні у нас тренінг спілкування. Ми будемо працювати у колі. Для привітання давайте встанемо, посміхнемося один одному і скажемо: «Добрий день!».

2. Знайомство

- Наступна наша вправа «Знайомство». Ми працюємо у колективі і знаємо один одного. Але уявіть, що ви потрапили у Райський сад. Походжаючи в ньому, можна спостерігати велику кількість апельсинів, лимонів, мандаринів, різних сортів яблук, слив, груш, полуниці та суниці, ківі, авокадо тощо. Оберіть щось одне і дайте відповідь на запитання: «Який я фрукт?».

- Якби я був фруктом, то я був би

Опишіть сорт, смак, стиглість, колір тощо (*кожен асоціює себе з певним фруктом і розповідає який він*).

- От ми з вами краще познайомилися та більше дізналися один про одного.

3. Ознайомлення з правилами роботи

- Щоб наша робота була плідною, треба погодити *правила* за якими ми виконуватимемо її:

- Будьте відкритими для нових вражень і нового досвіду: аналізуйте свої почуття, думки, ставлення до того, що відбувається на занятті.

- Будьте доброзичливими і щирими, ставтеся уважно до того, що відбувається у колі, але немає потреби кривити душею, висловлюватися про те, з чим ви не згодні.

- Ви маєте особисту думку, вона цінна для нас, висловлюйте її в коректній формі, говоріть від свого імені, оскільки інші можуть мати протилежні погляди.

- Ми, учасники і ведучі, спільно відповідаємо за те, що відбувається на занятті.

4. Вправа «Очікування»

Мета: визначити сподівання і очікування учасників заняття.

- Ми познайомили вас з темою та метою нашого заняття. Будь ласка, подумайте і запишіть на стікерах свої очікування від заняття, розмістіть їх на нашому пісочному годиннику вгорі.

(Учасники розміщують очікування і озвучують їх).

- Наприкінці нашого заняття ви перемістите свою піщинку вниз настільки, наскільки справдилися ваші очікування.

5. Вправа «Торбинка асоціацій»

- Коли ми говоримо «конфлікт», у кожного з вас виникають певні асоціації. На дошці написано слово «конфлікт», воно розміщене над «Торбинкою асоціацій». Будь ласка, на стікерах напишіть слова, які асоціюються у вас із цим словом. Чим більше буде слів, тим повніше ми розкриємо значення даного слова.

(Свої асоціації учасники записують на стікерах і розміщують на «Торбинці асоціацій», озвучуючи їх).

Варіанти відповіді: *боротьба, зло, агресія, війна, жах, вибух, ворожнеча, ненависть, обзивання, бійка, удар, сльози, сум, роздратування, недовіра, біль і т. д.*

- Який заряд мають ці слова (позитивний чи негативний)?
- Якщо під час конфлікту ми відчуваємо дискомфорт, дисгармонію, тривожність, якщо наша реакція на конфлікт пригнічує нас, сковує, віддаляє від друзів, рідних, колег – необхідно змінити нашу внутрішню установку стосовно конфлікту. Бо насправді конфлікт – це діалог, взаємодія, джерело розвитку нових стосунків, бачень, гармонії.

6. Вправа «Перетворення свинцю в золото»

- Конфлікти можуть викликати гнів, ненависть, ворожість, можуть призводити до насильства.

Деякі конфлікти закінчуються у залах суду або навіть війнами. Проте конфлікти несуть у собі потенціал численних сподіваних позитивних результатів.

Зараз кожен учасник звернеться до наступного зі словами: «Конфлікт – це погано ...». Той, до кого зверталися, відповідає: «Так, це погано, але ...» й намагається назвати якийсь позитив у конфлікті.

Ведучий підкріплює вправу плакатом.

«Що є позитивного у конфлікті?»

- Конфлікти показують проблеми, які мають бути вирішені.
- Конфлікти звертають увагу на те, що нам треба змінюватися.
- Конфлікти розкривають наші прагнення і бажання.
- Конфлікти з'ясовують, хто ми є, якими є наші цінності, а також допомагають нам зрозуміти іншу людину.

- Конфлікти послаблюють нудьгу, звертають увагу на нові цілі, стимулюють інтерес.

7. Інформаційне повідомлення «Стратегії розв'язання конфліктів».

Ведучий: Описуючи стратегії розв'язання конфліктів, американський психолог Кеннет Томас застосовував показники уваги до інтересів партнера і своїх власних:

- *конкуренція* – зосередження уваги лише на своїх інтересах і повне ігнорування інтересів партнера,
- *ухиляння* – брак уваги як до своїх інтересів, так і до інтересів партнера,
- *компроміс* – досягнення часткової вигоди кожної сторони,
- *приспосовання* – підвищена увага до інтересів іншої людини на шкоду власним,
- *співпраця* – стратегія, що дає змогу врахувати інтереси обох сторін.

Ведучий роздає учасникам семінару – практикуму роздруковані таблиці, де описано стратегії розв'язання конфліктів. (додаток 1)

Ведучий: Ви ознайомилися з основними стратегіями розв'язання конфліктів. У педагогічній практиці існує думка, що найефективнішими стратегіями виходу з конфліктних ситуацій є компроміс і співпраця. Однак кожна зі стратегій може виявитися ефективною в певних умовах, оскільки у кожної є свої переваги і недоліки.

А тепер, коли вам відомі способи виходу з конфліктної ситуації, змодельюємо уявну ситуацію і спробуємо розв'язати конфлікт.

8. Вправа «Яблучко і черв'ячок»

Ведучий (м'яко і спокійно): Сядьте зручніше, заплющити очі й уявіть на хвилину, начебто ви – яблуко, яке мальовничо висить на гілочці. Усі милуються вами, захоплюються. Раптом, де й узявся, черв'як і каже «Зараз я тебе їстиму!» Що ви відповісте черв'якові? Розплющити очі й запишіть свою відповідь. А тепер по черзі зачитайте її.

Учасники коментують відповіді одне одного.

Приклади відповідей учасників семінару – практикуму.

Конкуренція: Зараз як упаду на тебе й розчавлю!

Ухиляння: Геть! Подивися, яка там симпатична груша!

Компроміс: Ну, добре, відкуси трохи, а решту залиш моїм улюбленим господарям!

Пристосування: Така, здається, в мене доля тяжка!

Співпраця: Подивися, на землю вже впали стигліші яблука. Ти їх їж. Вони дуже смачні!

Ведучий: Для підтримки стабільного психологічного стану, а також для профілактики різних професійних психосоматичних розладів важливо вміти забувати, ніби «стирати» з пам'яті стресову ситуацію, яка нас турбує.

9. Вправа «Моя квітка»

Мета: сприяти позитивному сприйняттю «свого «Я».

Хід вправи: Психолог пропонує учасникам тренінгу намалювати на папері квітку, в центрі якої кожен пише своє ім'я. Далі на кожній пелюстці записуються відповіді на наступні питання:

1. За що мене можна поважати?
2. За що я подобаюся самому собі (або люблю самого себе)?

10. Діагностичне обстеження

МЕТОДИКА ДІАГНОСТИКИ стратегій розв'язання конфліктних ситуацій Д.Джонсона і Ф.Джонсона.

Мета: Опитувальник дає змогу оцінити індивідуальні дії особистості під час конфлікту і стиль поведінки з урахуванням двох умов: важливості

Додаток 1

Стратегія	Сутність стратегії	Умови застосування	Недоліки
Конкуренція	Прагнення домогтися свого на	Зацікавленість у перемозі. Одна зі	Переживання почуття невдоволен-

	шкоду іншому	сторін має певну владу над іншою. Необхідність терміново розв'язати конфлікт.	ня при поразці та провини - при перемозі. Значна ймовірність зіпсувати відносини.
Ухиляння	Уникнення відповідальності за прийняття рішення.	Результат не дуже важливий. Жодна зі сторін не має влади над іншою. Бажання виграти час.	Значна ймовірність переходу конфлікту в приховану форму.
Пристосування	Загладжування гострих кутів за рахунок обмежених власних інтересів	Предмет суперечки важливіший для іншого учасника конфлікту. Бажання зберегти мир. Усвідомлення власної неправоти. Жодна зі сторін не має влади над іншою.	Нерозв'язаність конфлікту
Компроміс	Пошук рішень за рахунок взаємних поступок	Жодна зі сторін не має влади над іншою. Наявність несумісних інтересів. Необхідність терміново розв'язати конфлікт. Неefективність обох сторін	Одержання тільки половини очікуваного. Лише часткове усунення причин конфлікту

		зберегти відносини	
Співпраця	Пошук рішення, що задовольняє всіх	Наявність часу для розв'язання конфлікту. Зацікавленість обох сторін. Чітке розуміння точки зору опонента. Бажання обох сторін зберегти відносини	Часові й енергетичні витрати. Негарантованість успіху

МЕТОДИКА ДІАГНОСТИКИ СТРАТЕГІЙ РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ Д.ДЖОНСОНА І Ф.ДЖОНСОНА

Інструкція

Уважно прочитайте вислови прислів'я. Користуючись наведеною нижче шкалою, визначте, наскільки кожне прислів'я відповідає вашим діям під час конфліктів:

- 5 — відповідає в усіх випадках;
- 4 — відповідає у більшості випадків;
- 3 — деколи відповідає;
- 2 — відповідає, але дуже рідко;
- 1 — ніколи не відповідає.

Запитання

1. Від суперечки легше утриматися, аніж потім здихатися.
2. Якщо ви не можете примусити людину думати так, як ви робите, то примусьте її робити так, як ви думаєте.
3. Теплі слова розтоплюють холодні серця.
4. Послуга за послугу.
5. Давай приходь і подумаємо разом.
6. Під час суперечки заслуговує похвали той, хто перший замовкне.
7. Чия сила, того й правда. (Чия правда, того й сила.)
8. Солодкі слова роблять солодким рух уперед.
9. Краще синиця у жмені, аніж журавель у небі. (Краще гніздо лелек на даху власного будинку.)
10. Істина знаходиться в знаннях.
11. Той, хто б'ється і тікає, доживає до нової битви.
12. Той перемагає блискачу, хто примушує своїх ворогів тікати врозтіч.
13. Убий ворога своєю надмірною добротою.

14. Чесний обмін думками не приведе до суперечки.
15. Ніхто не може претендувати на істину в останній інстанції, але кожен може зробити свій внесок у неї.
16. Тримайся подалі від тих, хто незгідний з тобою.
17. Тільки той, хто вірить у перемогу, перемагає на полі битви.
18. Добре слово мало коштує, та дорого цінується.
19. Зуб за зуб - це чесна гра.
20. Тільки той, хто готовий відмовитися від власного права на істину (від права на власну істину) в останній інстанції, збагатиться від істин, які знають інші.
21. Уникайте сварливих людей - вони зроблять ваше життя нещасним.
22. Людина, яка не тікає сама, змушує тікати інших (змушує залишитись інших).
23. М'які слова забезпечують гармонію.
24. Хочеш мати хорошого друга (знайомого) □ зроби йому щось приємне.
25. Відкрито говори про свої конфлікти і йди їм назустріч - тільки це приведе до їх найкращого вирішення.
26. Найкращий спосіб улагодження конфліктів - уникати їх зовсім.
27. Займаю тверду, рішучу позицію (на тім стою і не можу інакше).
28. Лагідність перемагає гнів.
29. Краще щось, аніж нічого з того, що ти хочеш.
30. Щирість, чесність і довір'я гори звернуть.
31. Немає нічого важливішого, ніж те, за що тобі треба боротися.
32. У світі завжди були й будуть переможці та переможені.
33. Вони на тебе з каменем, а ти до них з прихильністю.
34. Якщо двоє йдуть на компроміс, то справедливе рішення гарантоване. (Справедливість гарантована природою цього Світу, незалежно від компромісу.)
35. Правди можна досягти, воюючи та воюючи.

Додаток Г

ІНТЕРАКТИВНЕ ЗАНЯТТЯ ДЛЯ ДІТЕЙ 13 РОКІВ «Пізнаю себе»**Тема: Пізнаю себе**

Мета: створення позитивної атмосфери взаємодії; зниження психологічного дискомфорту, емоційної напруженості; підвищення самооцінки учнів, самопізнання; виховання бажання до самовдосконалення.

Вступне слово ведучого: повідомлення теми тренінгу, його мети (2 хв.)

Представлення правил роботи в тренінговій групі (5 хв.)

Знайомство: ведучий пропонує учням зробити собі бейджики, після чого кожен учасник по колу називає своє ім'я і розказує про себе про свої особливі звички, якості, вміння, вподобання, які відрізняють його від інших (5 хв.)

Вправа 1. «Австралійський дощ» (5 хв.)

Мета: активізувати учасників тренінгу, підтримати позитивну атмосферу в групі.

Учасники стають у коло й повторюють за тренером рухи, якими зображають як іде дощ:

- подув вітерець – учасники труть долонями;
- почав накрапати дощ – клацають пальцями;
- дощ перейшов у град – доторкаються кілька разів до ніг;
- спалахнула блискавка – широко розривають долоні;
- вдарив грім – плескають у долоні;
- все закінчилось, і на небі з'явилася веселка – піднімають руки

догори.

Ведучий пропонує учасникам тренінгу висловити свої очікування від занять.

Вправа 2. «П'ять добрих слів» (10 хв.)

Мета: підвищення самооцінки, самопізнання себе через інших.

Обладнання: аркуші паперу, олівці.

Інструкція: „ Кожен із вас має обвести свою руку на аркуші паперу й на намальованій долоні написати своє ім'я. Потім ви передаєте свій аркуш сусідові праворуч, а самі одержуєте малюнок від сусіда ліворуч. В одному з „пальчиків”, отриманого чужого малюнка, ви пишете якусь привабливу на ваш погляд, рису її власника (наприклад: „Ти дуже добрий”, „Мені подобаються твої вірші” тощо). Наступний робить запис на іншому „пальчику”, аж поки аркуш не повертається до власника”.

Коли всі написи зроблені, ведучий збирає малюнки й зачитує „компліменти”, а група повинна здогадатися, кому вони призначаються.

Наприкінці вправи учасники забирають аркуші зі своїми долоньками.

Рефлексія

Які почуття в тебе виникли, коли ти читав написи на своїй „руці”?

Чи всі твої достоїнства, про які написали інші, тобі відомі?

Бесіда «Про повагу до себе» (15 хв.)

Для того, щоб наше життя стало кращим, сповнене яскравих вражень, ми повинні любити себе: схвалювати хороші вчинки і бути самим собою. Намагайтеся якомога менше критикувати себе.

Критика замикає той спосіб думок, якого ми намагаємося позбутися. Тільки розуміння себе дає змогу вирватися з цього замкнутого кола. Коли ми говоримо про любов до себе, то у жодному разі така любов не вважається егоїстичною чи самолюбством. Любити себе — це насамперед, поважати себе, відчувати себе особистістю.

Не заперечуйте самі і не давайте іншим заперечувати вашу досконалість.

Минуле змінити не можна, але ви завжди можете створити собі хороше майбутнє. Ми живемо тут і зараз для того, щоб подолати свою обмеженість, щоб захоплюватись своєю незвичайністю. Не забувайте, що у вашому серці достатньо любові, щоб вилікувати планету. Але спочатку вилікуйте себе.

Продовження додатка Г

Шануйте в собі хороші риси — і це може різко змінити ваше життя. Можливо згодом ви навчитеся любити в собі навіть ті риси, які раніше вас не влаштовували. Можливо, з цього розпочнеться новий етап у вашому житті.

Перша умова будь-якого самовдосконалення — прийняти себе таким, яким ти є насправді, полюбити себе з усіма своїми перевагами і вадами, врешті-решт бути собою. Лише за такого ставлення до себе має сенс ця робота — інакше для чого вдосконалювати те, чого не любиш? Любити себе — означає бути вимогливим до себе.

Лише любов до себе породжує упевненість у собі. «Упевненість у собі — основа для того, щоб радіти життю і мати силу діяти» — так сказав Шіллер

Вправа 3. «Сильні і слабкі сторони» (15хв.)

Мета: сприяти самопізнанню особливостей характеру, своїх сильних і слабких сторін, формувати вміння виробляти бажані риси характеру, виховувати бажання до самовдосконалення.

Обладнання: аркуші паперу.

Тренер роздає аркуші паперу і ручки. Учасники ділять аркуш вертикальною лінією навпіл і у лівій верхній частині ставлять знак «+», а у правій — «-». Під знаком «+» перелічують ті риси особистості, якими вони пишаються, те, що їм подобається в собі і що вони цінують у людях. Під знаком «-» зазначають те, що їм не подобається в собі і людях. Бажано, щоб записів у лівій та правій частинах було порівну.

Тоді всі зачитують свої записи вголос, обмінюються враженнями.

Запитання для обговорення;

- Які позитивні риси особистості учасників групи тобі сподобались? Чи є такі у тебе?

- Яких рис ти хотів би набути, а яких — позбутися?

Прощання. Вправа 4. «Усмішка по колу» (3 хв.)

Кожен учасник по колу говорить іншому учаснику щось приємне і дарує йому усмішку.

ЗАНЯТТЯ ДЛЯ ДІТЕЙ «Подоласмо тривожність»**Тема: Подоласмо тривожність**

Мета: сприяння усвідомленню учнями своїх негативних і позитивних рис, формування впевненості; допомогти у пошуку шляхів подолання тривожності.

Привітання.**Пригадування правил роботи в групі. (5 хв.)****Вправа 1. „Плутанка” (10 хв.)**

Мета: згуртувати учасників, створити невимушену атмосферу.

Учасники стають у коло. За сигналом ведучого кожен гравець знаходить собі „партнера по рукостисканню” (правою рукою). Потім те саме — лівою рукою (з іншим партнером).

Після того як тренер переконається, що всі руки з'єднані попарно, він пропонує учасникам групи „розплутатися”, не перестаючи триматися за руки. Тренер також може взяти участь, але при цьому під час „розплутування” активної участі в пошуках варіантів не бере. Під час виконання вправи в групі досить часто виникає думка, що вирішити поставлене завдання неможливо. Тоді тренер має спокійно сказати, що завдання має розв'язку, розплутатися можна завжди. Вправа може завершитися одним із трьох варіантів:

А. Всі учасники групи опиняться в одному колі (при цьому хтось може стояти обличчям у середину кола, хтось спиною, це не важливо, головне, щоб усі послідовно утворили коло).

Б. Учасники групи утворять два чи більше незалежних кіл.

В. Учасники групи утворюють кола, з'єднані одне з одним як кільця в ланцюжку.

Коли завдання виконане, можна запитати групу:

«Що нам допомагало впоратися з поставленим завданням?»

«Що можна було б зробити інакше, щоб швидше справитися з поставленим завданням?».

Вправа 2. „Чарівний ярмарок” (15 хв.)

Мета: усвідомлення своїх позитивних і негативних рис.

Тренер розповідає учасникам, що вони на чарівному ярмарку, де можна продавати та купувати риси характеру. Після цього він роздає їм по два стікери. На першому стікері записують риси характеру, які б хотіли продати, на іншому — риси, які б хотіли купити. Після зачитування, клеять стікери на дошку в хаотичному порядку. Потім кожен учасник, не дивлячись, забирає два стікери.

Обговорення вправи

— Які риси характеру ви витягнули?

Чи змогли б ви прийняти такі риси?

Чи хотіли б ви змінити в собі певні риси характеру?

Вправа 3. „Подоласмо тривожність” (25 хв.)

Мета: формування впевненості у подоланні хвилювання.

Ведучий говорить: „Тривожність заважає нам впевнено і спокійно йти по житті. Вона може стати причиною багатьох невдач. Давайте просто зараз спробуємо провести бій із тривожністю. Нехай кожен продума й запише шляхи подолання тривожності. Потім ми усі разом складемо план подолання тривожності і запишемо його на дошці. Таким чином у кожного з нас буде під рукою наш загальний досвід успішного подолання тривожності”. Шляхи подолання записуються на дошці.

Прощання. Учасники групи по колу говорять, що їм сьогодні сподобалося найбільше, а що найменше, що для себе дізналися нового (4 хв.).

Вправа 4. „Хвиля по колу” (5 хв.)

Мета: формування відчуття єдності.

Учасники з тренером стають в коло, обіймаючись за плечі, після чого тренер пускає хвилю по колу, легким поштовхом учасника, що стоїть справа.

РЕКОМЕНДАЦІЇ КЛАСНОМУ КЕРІВНИКУ ДЛЯ ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ:

1. Щоб істотно понизити тривожність дитини, необхідно педагогам і батькам, що виховують дитину, забезпечити реальний успіх дитини в якій-небудь діяльності. Дитину треба менше лаяти і більше хвалити, причому не порівнюючи його з іншими, а тільки з ним самим, оцінюючи поліпшення його власних результатів

2. Потрібний щадний оцінний режим в тій області, в якій успіхи дитини невеликі.

3. Більше звертати увагу на обстановку, яка складається у навчальному закладі. Теплі емоційні стосунки, довірчий контакт з дорослими теж можуть сприяти зниженню загальної тривожності дитини.

4. Необхідно вивчити систему особистих стосунків дітей в групі, для того, щоб цілеспрямовано формувати ці стосунки, щоб створити для кожної дитини в групі сприятливий емоційний клімат.

5. Не можна залишати без уваги непопулярних дітей. Слід виявити і розвинути у них позитивні якості, підняти занижену самооцінку, рівень домагань, щоб поліпшити їх положення в системі міжособистісних стосунків. Також необхідно вихователів переглянути своє особисте відношення до цих дітей.

ІНТЕРАКТИВНЕ ЗАНЯТТЯ ДЛЯ ДІТЕЙ «Моє життя в моїх руках» ДЛЯ УЧНІВ 14-15 РОКІВ

Тема: Моє життя в моїх руках.

Мета: формування впевненості у собі, відповідальності за власне життя.

Привітання.

Пригадування правил роботи в групі

Вправа 1. „Господар, будинок, землетрус" (10 хв.)

Мета: активізувати увагу учасників.

Тренер розділяє учасників на трійки так, щоб пара ставала обличчям один до одного і з'єднуючи руки над головою, утворювала „дах" будинку. Третій учасник стає всередині будинку, цей учасник буде „господарем"

Учасники уважно слухають тренера і виконують команди тренера:

- будинок - двійки „будинок" мають знайти собі інших господарів, які залишаються на місцях;
- господар - на місці будинки, а господарі шукають нові будинки.
- землетрус - кожен член трійки повинен знайти іншого партнера.

Вправа повторюється кілька разів, команди лунають у випадковому порядку.

Вправа 2. „Ми творимо" (10 хв.)

Мета: продемонструвати неповторність кожної людини.

Тренер: „Кожен з вас бере аркуш паперу і чітко виконує за мою інструкцію:

- 1) складіть аркуш паперу вдвічі, і ще раз так само;
- 2) відірвіть правий верхній кут;
- 3) складіть ще раз вдвічі і відірвіть ще раз правий верхній кут;
- 4) складіть ще раз вдвічі і відірвіть ще раз правий верхній кут".

Тренер поясню чому кожен з нас є особистістю.

Притча „Все залежить від тебе" (15 хв.)

Продовження додатка Е

Колись давно в древньому Китаї жив дуже розумний, але дуже пихатий Мандарин (знатний вельможа). Весь день його складався з примірок багатого вбрання та розмов із підданими про свій розум... Так минали дні за днями, роки за роками... Аж ось пройшов по всій країні поголос, що неподалік від кордону з'явився мудрець, розумніший за всіх на світі. Дійшла та звістка й до нашого Мандарина. Дуже розлютився він: хто може називати якогось ченця найрозумнішою людиною в світі?!

Запросив вельможа мудреця до себе в палац, вирішивши обдурити його: „Я візьму в руки метелика, сховаю його за спиною й запитаю, що в мене в руках — живе, чи мертве? Якщо чернець скаже, що живе — я роздушу метелика, а якщо скаже мертве — випущу його”.

І ось настав день зустрічі. В розкішному залі зібралося багато людей, всім хотілося послухати словесний поєдинок найрозумніших людей у світі. Мандарин сидів на високому троні, тримав за спиною метелика й з нетерпінням чекав приходу ченця. Аж ось двері відчинилися, до залу ввійшов невеликий худорлявий чоловік. Він підійшов до Мандарина, привітався й сказав, що готовий відповісти на будь-яке його запитання. І тоді, зло посміхаючись. Мандарин проказав: «Скажи-но мені, що я тримаю в руках – живе, чи мертве? Мудрець трохи подумав, усміхнувся й відповів: «УСЕ В ТВОЇХ РУКАХ!». Збентежений Мандарин випустив метелика з рук, і той полетів на волю, радісно тріпочучи своїми яскравими крильцями. Отже, лише від вас залежить, чи буде ваша взаємодія з іншими живою, яскравою, плідною, чи навпаки.

*Обговорення притчі***Вправа 3. „Хочу. Мушу. Вирішую” (15 хв.)**

Мета: навчитися контактувати із собою, усвідомити чим людина керується в житті.

Інструкція: „Напишіть 3 або більше речень, які б починалися із слів „Я хочу...” (3 хв.), тепер „Я мушу...” (3 хв.) та „Я повинен...”(3 хв.). А тепер напишіть, які рішення ви приймаєте „тут і зараз” (3 хв.)

Рефлексія:

Яка з частин вам давалася легше, а яка тяжче?

„Проаналізувавши написані речення ви можете усвідомити, чим керуєтесь у власному житті і що для вас є справді важливим”.

Вправа 4. „Дякую” (5 хв.)

Усі учасники тренінгу стають у коло і кладуть руку одна на одну. Тренер висловлює подяку за і пропонує іншим зробити те ж саме. Після того як усі бажаючі висловились, усі разом, піднімаючи руки, говорять: „Дякую”.

Прощання.